

Правознавство

Профільний рівень

Підручник для 11 класу
закладів загальної середньої освіти

Харків
Видавництво «Ранок»
2019

УДК 340:37.016(075.3)
П68

Авторський колектив:

Лук'янчиков О. М., кандидат юридичних наук, заступник декана з навчальної роботи, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, господарського та трудового права Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди;

Новіков Д. О., кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, господарського та трудового права Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди;

Карелов К. Ю., аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди;

Машика В. Т., учитель правознавства Мукачівського НВК «ЗОШ I—III ступенів — ДНЗ» №6,
Заслужений учитель України

П68 **Правознавство (профільний рівень)** : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / О. М. Лук'янчиков, Д. О. Новіков, К. Ю. Карелов, В. Т. Машика. — Харків : Вид-во «Ранок», 2019. — с., іл.

ISBN

УДК 340:37.016(075.3)

Інтернет-підтримка

Електронні матеріали
до підручника розміщено на сайті
interactive.ranok.com.ua

ISBN

© Лук'янчиков О. М., Новіков Д. О.,
Карелов К. Ю., Машика В. Т., 2019
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2019

Шановні одинадцятикласники та одинадцятикласниці!

У 10 класі під час вивчення курсу правознавства ви опанували базові знання про державу і право, конституційний лад нашої держави. Тепер ви можете легко відповісти на запитання з теорії походження держави і права, ознаки держави і права, форми державного ладу, місце права в системі соціальних регуляторів суспільних відносин, способи здійснення народовладдя, види правових систем держав світу, будову органів державної влади та місцевого самоврядування, правовий статус громадянина, іноземця, структуру норми права, правосуб'єктність фізичної та юридичної особи, правила правотворчості й тлумачення норм права тощо. Ви вивчили положення Основного закону нашої держави — Конституції України, що стосуються фундаментальних засад української державності, системи конституційних прав та обов'язків громадян України, функціонування гілок влади в Україні тощо. Закріпити свої знання ви могли, розв'язуючи завдання як у межах розділів, так і у спеціальних практичних параграфах.

В 11 класі настав час опанувати знання про провідні галузі права. Цей підручник сприятиме формуванню вашої правосвідомості, підвищенню правової культури, здобуттю правових знань і практичних навичок розв'язання правових ситуацій.

Метою профільного предмета «Правознавство» є:

- формування системних уявлень про державу та право як основні засоби впорядкування суспільних відносин та вміння використовувати їх у житті;
- формування правової компетентності, що забезпечує здатність відповідально реалізовувати свої права та обов'язки в конкретній ситуації, налагоджувати соціальне партнерство в розв'язанні суспільних проблем;
- виховання поваги до людської гідності, дотримання прав людини, демократичних цінностей, верховенства права, справедливості, рівноправ'я;
- розвиток правової та соціальної грамотності, толерантності, комунікабельності, здатності до активної участі в житті суспільства;
- сприяння професійному визначенню.

Завданнями, реалізація яких забезпечить досягнення означеної мети, є:

- сприяти опануванню поняттєвого апарату, загальнотеоретичної основи для розуміння сутності сучасної держави і права, особливостей їх виникнення, функціонування й розвитку;
- поглибити знання про соціальні норми, верховенство права, державний устрій України;
- сформувати системне уявлення про права та свободи людини й громадянина та механізми захисту прав і свобод;
- сформувати позитивне ставлення до дотримання правових норм, ініціативності в реалізації своїх прав;
- сприяти усвідомленню тісного зв'язку між правовими знаннями й суспільними відносинами, розумінню системи загальнолюдських принципів і цінностей, відображених у Конституції та законах України, правової системи загалом;
- виробити вміння аналізувати суспільно-політичні події, правові явища та процеси;
- розвинути вміння користуватися правовими актами, правничою літературою, Інтернет-джерелами;
- сформувати вміння застосовувати норми права в конкретних життєвих ситуаціях.

Правознавство як профільний предмет старшої школи базується на юридичній науці, що вивчає право як особливу систему соціальних норм, правові форми організації і діяльності держави та політичної системи суспільства загалом. Зміст предмета «Правознавство» (профільний рівень) в 11 класі складається із двох навчальних блоків.

Перший блок «**Основи публічного права України**» складається з таких розділів:

Розділ I. Адміністративне право України.

Розділ II. Фінансове право України.

Розділ III. Кримінальне право України.

Розділ IV. Вступ до кримінального процесу України.

Другий блок «**Основи приватного права України**» сформований із таких розділів:

Розділ V. Цивільне право України.

Розділ VI. Господарське право України.

Розділ VII. Трудове право України.

Розділ VIII. Сімейне право України.

Розділ IX. Земельне право України.

Розділи, які належать до першого блоку, передбачають вивчення галузей права, яким притаманне значне втручання з боку держави. Адже галузі публічного права регулюють суспільні відносини у сфері забезпечення функціонування всієї державної системи, соціальних та економічних інституцій, законності й правопорядку, захисту громадян від вчинення правопорушень, притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

Розділи, які включені до другого блоку, охоплюють галузі права, що стосуються передусім правового регулювання приватного життя людей. Норми галузей приватного права спрямовані на впорядкування цивільних, господарських, трудових, сімейних, земельних та інших відносин шляхом мінімальної участі держави. Держава лише встановлює права та обов'язки суб'єктів приватноправових відносин, окреслює межі реалізації суб'єктивних прав, а також юридичними засобами гарантує їх охорону.

Кожен розділ складається з кількох великих тем. Вони розпочинаються переліком умінь, які ви опануєте. Під час роботи над темами слід приділити особливу увагу розкриттю їх основних понять. Без розуміння юридичних категорій неможливо правильно розтлумачити зміст нормативно-правових актів і застосовувати їх у практичній діяльності. Юридичні терміни — це правова абетка.

Слід зазначити, що підручник містить найбільш поширені точки зору серед вчених із тих чи інших питань правознавства. При цьому майже на увазі, що такі судження не претендують на статус істини. У юриспруденції тривають дискусії щодо визначення сутності багатьох юридичних явищ. До того ж матеріал підручника складений таким чином, що в ньому наявні міжпредметні зв'язки з іншими науками про суспільство: історією, філософією, соціологією, політологією, психологією. Такий підхід допоможе сформулювати цілісний погляд на право як суспільне явище, не відірване від інших сторін людського життя.

У тексті параграфів ви зустрінете такі рубрики:

Важливо! — інформація, на яку слід звернути особливу увагу.

Цікаво! — додаткова інформація, що стосується теми.

Поміркуйте! — завдання, що потребують залучення критичного мислення, висловлення власної точки зору.

Пригадайте! — завдання, що потребують залучення вже відомих знань із правознавства та інших предметів.

Подискууйте! — завдання на обговорення в колі однокласників.

Крім звичайних параграфів, підручник містить і **практичні заняття**. Вони являють собою комплекс завдань за певною темою, виконання яких дозволить опрацювати необхідні знання, уміння та навички. Завдання до практичних занять доцільно виконувати в окремому зошиті. Вони передбачають як самостійну роботу, так і роботу в групах.

Хотілося б порадити учням та ученицям не заучувати напам'ять весь текст підручника або нормативно-правових актів, адже важливо зрозуміти основні ідеї, які містяться в тексті.

Із цією метою до кожної теми та параграфа складено **запитання та завдання для самоперевірки**. Для відповідей на них використовуйте не тільки підручник, але й нормативно-правові акти, словники, ресурси мережі Інтернет.

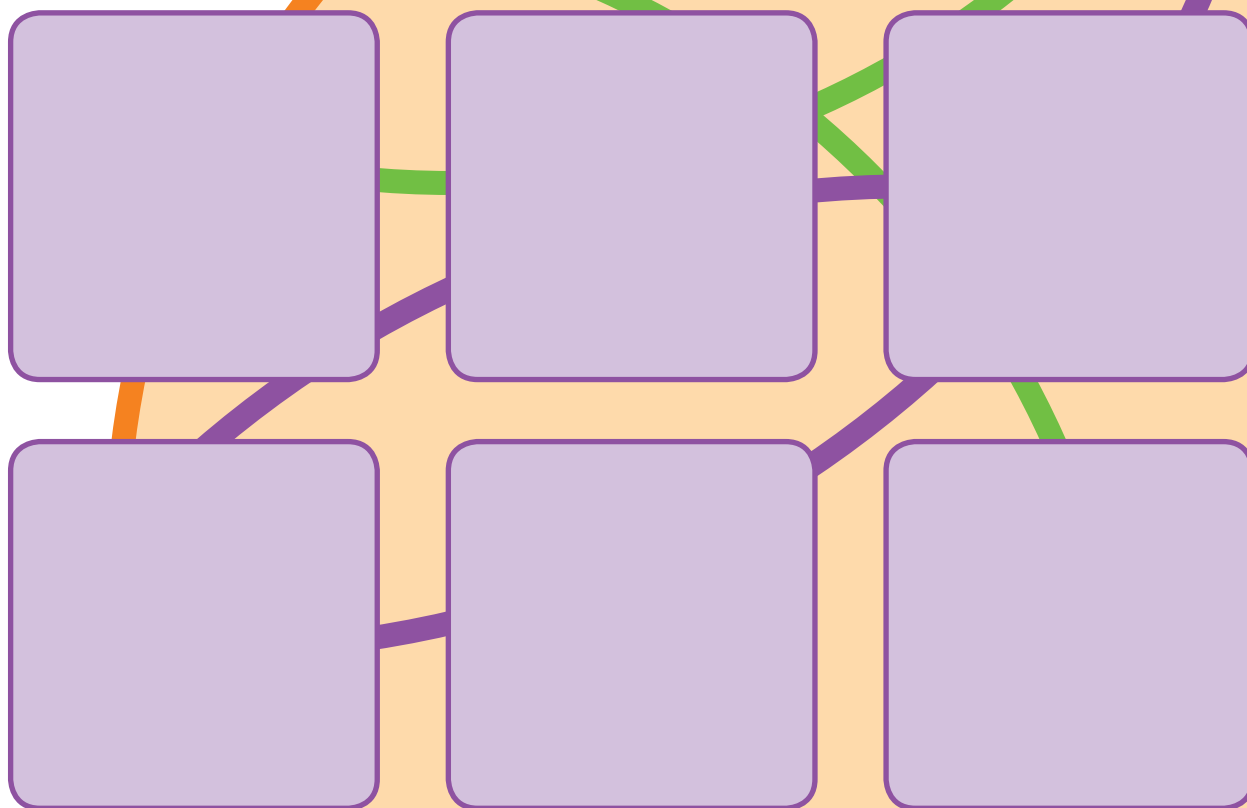
Після кожного розділу в підручнику наведено **завдання для повторення й узагальнення матеріалу**, різні за формою та рівнями складності. Їх доцільно виконувати в зошиті або на окремому аркуші.

До підручника було розроблено **електронний освітній ресурс**. Він містить додаткову інформацію до параграфів, а також тестові завдання для самоконтролю, які виконуються в режимі онлайн. Спеціальні позначки на полях підручника підкажуть, коли можна звернутися до електронного додатка.

*Із повагою,
авторський колектив*

ОСНОВИ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

РОЗДІЛ I АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Тема 1 Загальна характеристика адміністративного права України

Опанування матеріалу дозволить:

- називати джерела адміністративного права; суб'єктів адміністративних правовідносин; заходи адміністративного примусу
- описувати предмет і метод правового регулювання галузі
- визначати співвідношення переконання й примусу в адміністративному праві
- оцінювати позитивні можливості адміністративного права в управлінських правовідносинах

Основні поняття: адміністративні правовідносини, адміністративне право, публічна адміністрація.

§ 1. Поняття адміністративного права. Джерела адміністративного права

Адміністративне право — сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі державного управління економічною, соціально-культурною та адміністративно-політичною сферами життя, а також під час діяльності державних органів щодо реалізації та захисту прав і свобод фізичних та юридичних осіб.

Адміністративне право є однією з базових галузей права, що визначає засади діяльності держави, державних органів, посадових осіб.

Норми адміністративного права регулюють суспільні відносини в таких сферах, як функціонування виконавчої влади, місцевого самоврядування, державне управління економікою, освітою, охороною здоров'я, закордонними та внутрішніми справами, обороною тощо.

Предметом адміністративного права є суспільні відносини, що виникають:

- у процесі державного управління економічною, соціально-культурною й адміністративно-політичною галузями;
- у процесі реалізації недержавними суб'єктами делегованих їм повноважень (маються на увазі органи місцевого самоврядування, громадські організації тощо);
- у процесі діяльності органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо реалізації та захисту прав і свобод фізичних

та юридичних осіб і надання їм адміністративних послуг;

- у процесі організації діяльності державних органів, а також у зв'язку з державною службою або службою в органах місцевого самоврядування;
- під час здійснення правосуддя у формі адміністративного судочинства;
- під час застосування заходів адміністративного примусу.

Як правило, відносини, що становлять предмет адміністративного права, регулюються за допомогою *імперативного методу* правового регулювання. Він означає, що держава через норми адміністративного права встановлює певні вимоги до фізичних і юридичних осіб, а останні мають підпорядковуватися цим нормам незалежно від власного бажання. Наприклад, держава встановлює заборону керувати транспортним засобом у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння і, якщо поліцейський встановить факт порушення такої заборони, то він може усунути водія від керування транспортним засобом навіть із застосуванням фізичного впливу. Також винну особу буде притягнуто до адміністративної відповідальності. І все це незалежно від того, чи погоджується особа з такими діями з боку держави.

Слід звернути увагу, що приписи, обов'язкові для виконання й забезпечені державним примусом, містяться не лише в законодавчих актах, але й в індивідуальних актах (наприклад постанови, розпорядження, приписи посадових осіб органів державної санітарно-епідеміологічної служби щодо усунення порушень санітарного законодавства). Імперативні норми містять зобов'язуючі приписи не лише щодо фізичних та юридичних осіб, а й щодо державних органів, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб. І в такому випадку право вимагати вчинення певних дій належить уже фізичній або юридичній особі.

В адміністративному праві використовуються способи регулювання, що властиві й диспозитивному методу правового регулювання. Їх використовують під час регламентації так званих горизонтальних адміністративно-правових відносин, у яких сторони не підпорядковуються один одному і є юридично рівними. Ці відносини можуть виникати між різними державними органами, державними органами та органами місцевого самоврядування тощо. Наприклад, згідно з частиною 5 статті 35 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» для здійснення спільних програм місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування можуть укладати договори, створювати спільні органи й організації.

Щодо позитивних можливостей адміністративного права в управлінських правовідносинах можна зазначити таке. Управлінські відносини — це ті відносини, у яких державі необхідно знайти баланс між інтересами власне держави, суспільства й людини. Саме в цих відносинах держава виявляє свою владу щодо особи. І тому в регулюванні управлінських відносин особливої актуальності набувають правові приписи статті 3 Конституції України: «Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

Оскільки управлінські відносини є складовою предмета правового регулювання адміністративного права, то саме останнє має покласти в основу регулювання управлінських відносин зазначені правові приписи статті 3 Конституції України. Завдяки цьому, а також чіткому й зрозумілому правовому регулюванню управлінських відносин можна задовольнити державний, суспільний і особистий інтереси.

Джерела адміністративного права — засіб зовнішнього оформлення адміністративно-правових норм, тобто певний акт правотворчості (закон, постанова, указ тощо), який прийнятий уповноваженим органом і містить адміністративно-правові норми.

Джерелами адміністративного права є:

- 1) Акти законодавства (закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети й постанови Кабінету Міністрів України). Наприклад: Кодекс України про адміністративні правопорушення.
- 2) Нормативні накази керівників центральних органів виконавчої влади. Наприклад: Наказ міністра освіти і науки України «Про затвердження стандарту вищої освіти за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти».
- 3) Розпорядження голів місцевих державних адміністрацій. Наприклад: Розпорядження Першого заступника голови Харківської обласної державної адміністрації № 321 від 02.05.2018 р. «Про заборону відвідування населенням хвойних лісів і в'їзду до лісів області транспортних засобів у період високої пожежної небезпеки протягом 2018 року».
- 4) Рішення органів місцевого самоврядування, що містять адміністративно-правові норми. Наприклад: Правила користування маломірними (малими) суднами на водних об'єктах Харківської області (затверджено рішенням Харківської обласної ради).

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення адміністративного права. Визначте його місце в системі публічного права України. 2. Назвіть види суспільних відносин, які є предметом адміністративного права. 3. Поясніть, чому імперативний метод є про-

відним методом адміністративного права. 4. Назвіть позитивні можливості адміністративного права в управлінських правовідносинах. 5. Визначте основні особливості джерел адміністративного права.

§ 2. Адміністративно-правові відносини. Публічна адміністрація

Адміністративно-правові відносини — суспільні відносини, урегульовані нормами адміністративного права, що виникають у процесі державного управління економічною, соціально-культурною та адміністративно-політичною сферами життя, а також під час діяльності державних органів щодо реалізації та захисту прав і свобод фізичних та юридичних осіб. Отже, це відносини що виникають під час здійснення управлінської діяльності держави.

Адміністративно-правові відносини мають такі особливості: 1) виникають у сфері виконавчо-розпорядчої діяльності держави; 2) одним із суб'єктів є орган виконавчої влади; 3) один із суб'єктів завжди має державно-владні повноваження; 4) відносини можуть виникати з ініціативи будь-якої зі сторін (державного органу, фізичної чи юридичної особи), при цьому згода іншої сторони не є обов'язковою; 5) у випадку порушення вимог адміністративно-правових норм винна особа відповідає перед державою в особі її органів (як правило, органів виконавчої влади); 6) спори можуть розглядатися в адміністративному порядку, проте є можливість вирішувати їх і в судовому порядку.

Приклади адміністративних відносин: отримання паспорта громадянина України; реєстрація місця проживання; реєстрація громадського об'єднання; перевірка поліцейським документів, що посвідчують особу.

Суб'єкти адміністративних відносин — це органи та особи, які наділені адміністративними правами й обов'язками.

Суб'єктами адміністративно-правових відносин можуть бути як фізичні, так і юридичні особи, державні органи та їх посадові особи.

Суб'єкти адміністративно-правових відносин:

- фізичні особи — громадяни України, іноземці, особи без громадянства;

- юридичні особи — об'єднання громадян, підприємства, установи, організації;
- органи виконавчої влади;
- органи місцевого самоврядування.

Обов'язковим суб'єктом адміністративно-правових відносин є **публічна адміністрація**. Це система органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також інших суб'єктів, які наділені адміністративно-владними повноваженнями. Також під публічною адміністрацією розуміють сукупність адміністративно-управлінських дій та заходів, встановлених законом і спрямованих на забезпечення інтересів держави й суспільства.

До суб'єктів публічної адміністрації належать: органи виконавчої влади; органи місцевого самоврядування; суб'єкти делегованих повноважень.

Систему державних органів виконавчої влади складають: Кабінет Міністрів України — вищий орган у системі органів державної виконавчої влади; міністерства, комітети, центральні органи виконавчої влади; центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом; місцеві державні адміністрації, територіальні органи державної виконавчої влади.

Систему органів місцевого самоврядування складають місцеві (сільські, селищні, міські) ради, місцеві голови та їх виконавчі органи та районні й обласні ради.

Суб'єкти делегованих повноважень — це організації, яким у встановленому законом порядку делеговано певне коло адміністративно-владних повноважень. Наприклад, члени громадських формувань з охорони громадського порядку й державного кордону мають право: перевіряти документи, що посвідчують особу; складати протоколи про адміністративні правопорушення тощо (стаття 13 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону»).

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення адміністративно-правових відносин та назвіть їх особливості. 2. Як співвідносяться суб'єкти адміністративного права та суб'єкти адміністративно-правових відносин? 3. Назвіть види суб'єктів адміністратив-

но-правових відносин, визначте їх особливості. 4. Що таке публічна адміністрація? Назвіть суб'єктів публічної адміністрації. 5. Визначте особливості суб'єктів делегованих повноважень.

§ 3. Співвідношення переконання й примусу в адміністративному праві. Заходи адміністративного примусу

Переконання — метод державного управління який знаходить свій прояв у впливі на свідомість і поведінку людей шляхом застосування роз'яснювальних та виховних заходів із метою формування у громадян розуміння необхідності виконання приписів нормативних актів.

Основними способами переконання є: 1) роз'яснення завдань і функцій державного управління; 2) виховання; 3) навчання; 4) пропаганда необхідності виконання приписів нормативних актів.

Унаслідок використання методу переконання держава бажає досягти такого результату: людина дотримується вимог нормативно-правових актів унаслідок усвідомлення правильності такої поведінки та її корисності для суспільства.

На жаль, суспільство ще не дійшло того рівня розвитку, коли всі його члени усвідомили необхідність дотримання вимог нормативно-правових актів і ніхто не вчинює правопорушення. Сьогодні ще є особи, які порушують приписи правових норм. Саме тому держава вимушена застосовувати не тільки метод переконання, але й метод примусу для забезпечення виконання вимог нормативно-правових актів.

Адміністративний примус є особливим крайнім заходом, який застосовується у державному управлінні лише тоді, коли інші методи управління виявилися неефективними.

Адміністративний примус — метод державного управління, який знаходить свій прояв в офіційному психологічному або фізичному впливі державних органів (посадових осіб) на особу з метою змусити її виконувати приписи правових норм.

Ознаками адміністративного примусу є:

- офіційний, державно-владний характер, тобто застосування адміністративного примусу можливо лише від імені держави й лише уповноваженими державними органами (посадовими особами) у процесі реалізації ними державно-владних повноважень;
- правовий характер, тобто застосування адміністративного примусу можливо лише у випадках, передбачених законом;

- множинність суб'єктів застосування заходів адміністративного примусу (Національна поліція, Державна прикордонна служба, Державна санітарно-епідеміологічна служба і багато інших);
- зовнішній характер заходів адміністративного примусу знаходить свій прояв у відсутності службового підпорядкування між суб'єктами застосування заходів адміністративного примусу (активними учасниками) та особами, щодо яких здійснюється застосування зазначених заходів;
- варіативність підстав застосування заходів адміністративного примусу знаходить свій прояв у тому, що вони застосовуються не лише у випадках вчинення особою правопорушення (або підозри у вчиненні правопорушення), але й за наявності умов, які передбачені законодавством. Наприклад, згідно із частиною 2 статті 36 Закону України «Про Національну поліцію», поліцейський може обмежувати або забороняти рух транспорту й пішоходів на окремих ділянках вулиць та автомобільних доріг у разі затримання осіб відповідно до закону, під час аварій, інших надзвичайних ситуацій, якщо це необхідно для забезпечення публічної безпеки й порядку, охорони життя і здоров'я людей;
- незалежність від волі та бажання особи, щодо якої застосовуються заходи адміністративного примусу;
- застосовується як до фізичних, так і до юридичних осіб.

Адміністративний примус реалізується шляхом застосування заходів адміністративного примусу.

Залежно від форми реалізації заходи адміністративного примусу поділяють на фізичні (затримання автомобіля шляхом його блокування іншими автомобілями) та психологічні (вимога пред'явити документи).

Залежно від мети застосування заходи адміністративного примусу поділяють на:

- заходи адміністративного запобігання;
- заходи адміністративного припинення;
- заходи адміністративної відповідальності.

Заходи адміністративного запобігання — визначені нормами адміністративного права способи фізичного або психологічного впливу для попередження правопорушень, підтримання громадського порядку та безпеки.

До заходів адміністративного запобігання можна віднести: перевірку документів; митний огляд; внесення подання про усунення причин та умов, які сприяють вчиненню правопорушень; використання транспортних засобів і засобів зв'язку, які належать фізичним і юридичним особам, із метою запобігання шкідливим наслідкам стихійного лиха, інших надзвичайних обставин, для доправлення в медичні установи осіб, які потребують невідкладної медичної допомоги, для переслідування.

Заходи адміністративного припинення — визначені нормами адміністративного права способи фізичного або психологічного впливу, які спрямовані на припинення протиправної поведінки, недопущення її негативних наслідків і забезпечення притягнення винних до відповідальності.

До заходів адміністративного припинення можна віднести: вимогу припинити протиправну поведінку; зупинку транспортного засобу та його тимчасове затримання; відсторонення водія від керування транспортним засобом; адміністративне затримання.

Заходи адміністративної відповідальності — визначені нормами адміністративного права способи фізичного або психологічного впливу, які є мірою відповідальності й застосовуються з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, у дусі дотримання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

До заходів адміністративної відповідальності можна віднести: адміністративні стягнення (штраф, конфіскація, виправні роботи, адміністративний арешт тощо) та заходи впливу (зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення в потерпілого, попередження, догана або сувора догана, передача під нагляд)

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення переконання як методу державного управління. Назвіть основні способи переконання. 2. Дайте визначення примусу як методу державного управління. Назвіть ознаки адміністративного примусу. 3. Назвіть шляхи реалізації адміністративного примусу. 4. Які ви знаєте види заходів адміністративного примусу? 5. На-

ведіть приклади кожного виду заходів адміністративного примусу залежно від мети застосування. 6. Чи може вважатися накладення дисциплінарних стягнень на фізичних осіб за вчинення адміністративних правопорушень заходом адміністративної відповідальності?

Завдання для самоперевірки до теми 1. Загальна характеристика адміністративного права

1. Визначте, у чому полягає соціальне призначення адміністративного права.
2. Знайдіть у Конституції України норми, які можна віднести до джерел адміністративного права.
3. Охарактеризуйте взаємодію адміністративного права з іншими галузями права.
4. Наведіть приклади існування суспільних відносин в адміністративно-правовій формі.
5. Проведіть класифікацію суб'єктів адміністративно-правових відносин залежно від особливостей їхньої адміністративної правосуб'єктності.
6. Визначте, у чому полягає сутність запобігання як заходу адміністративного примусу.
7. Визначте основну особливість адміністративно-запобіжних заходів.
8. Поясніть, у чому полягає особливість заходів адміністративного припинення.
9. Змоделюйте ситуацію, за якої заходи адміністративного припинення можуть застосовуватися разом з іншими заходами адміністративного примусу.
10. Порівняйте: предмет і метод адміністративного права та предмет і метод конституційного права; адміністративні правовідносини та інші види правовідносин, які врегульовані галузями публічного права; заходи адміністративного запобігання та заходи адміністративного припинення; заходи адміністративного припинення та заходи адміністративної відповідальності.

Тема 2. Публічна служба

Опанування матеріалу дозволить:

- визначати зміст права громадян на проходження державної служби
- характеризувати права й обов'язки державних службовців, службовців в органах місцевого самоврядування
- оцінювати значення права громадян на участь у державному управлінні

Основні поняття: державна служба, служба в органах місцевого самоврядування.

§4. Поняття та види публічної служби. Державна служба

Відповідно до Конституції України, носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо й через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами та користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

ЗАВДАННЯ. Поміркуйте! Брати участь в управлінні державними справами можуть лише громадяни України. Ні особи без громадянства, ні іноземці не мають такого права. Як ви вважаєте, чому?

Змістом права громадян на участь в управлінні державними справами є, зокрема:

- 1) право брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах;
- 2) право вільно обирати й бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- 3) право рівного доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування.

Сенсом права громадян на участь в управлінні державними справами є можливість кожного громадянина України впливати на долю держави України.

Одним зі шляхів реалізації права громадян на участь в управлінні державними справами є публічна служба.

Публічна служба — діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування (пункт 17 частини 1 статті 4 Кодексу адміністративного судочинства України)

Види публічної служби:

- діяльність на державних політичних посадах (посади прем'єр-міністра України, першого віце-прем'єр-міністра, віце-прем'єр-міністрів, міністрів);
- діяльність у державних колегіальних органах (Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг);
- професійна діяльність суддів;
- професійна діяльність прокурорів;
- військова служба, альтернативна (невійськова) служба;
- інша державна служба (служба в органах державної виконавчої служби, державної міграційної служби тощо);
- патронатна служба в державних органах (до посад патронатної служби належать посади радників, помічників, уповноважених та прес-секретаря Президента України, праців-

ників секретаріатів Голови Верховної Ради України, а також посади патронатних служб в інших державних органах);

- служба в органах влади Автономної Республіки Крим;
- служба в органах місцевого самоврядування.

Державна служба — публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави (частина 1 статті 1 Закону України «Про державну службу» (далі — Закон)).

Право на державну службу мають громадяни України, які:

- вільно володіють державною мовою;
- досягли повноліття;
- мають ступінь вищої освіти магістра, бакалавра або молодшого бакалавра (залежно від категорії посади, на яку претендує).

Залежно від посади, на яку претендує особа, встановлюються додаткові вимоги щодо загального стажу роботи, досвіду роботи, володіння іноземною мовою тощо.

Під час реалізації громадянами права на державну службу не допускаються будь-які форми дискримінації, визначені законодавством. Проте частина 2 статті 19 Закону України «Про державну службу» встановлено певні умови, за яких особа не може вступити на державну службу (наприклад, особа досягла 65-річного віку; особа має громадянство іншої держави тощо).

Вступ на державну службу здійснюється шляхом призначення громадянина України на

посаду державної служби за результатами конкурсу. На посаду державної служби призначається переможець конкурсу.

Особа, яка вступає на посаду державної служби вперше, набуває статусу державного службовця з дня публічного складення нею Присяги державного службовця.

Державний службовець — громадянин України, який обіймає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті), отримує заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби (частина 2 статті 1 Закону).

Слід звернути увагу, що не кожна особа, яка працює в державному органі, є державним службовцем. Статус державного службовця має лише та особа, яка наділена повноваженнями, безпосередньо пов'язаними з виконанням завдань і функцій відповідного державного органу. Отже, секретарі, прибиральниці тощо хоча й працюють у державному органі, державними службовцями не є.

Для державних службовців встановлено дев'ять рангів. Черговий ранг у межах відповідної категорії посад присвоюється державному службовцю через кожні три роки з урахуванням результатів оцінювання його службової діяльності.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Розкрийте зміст права громадян на участь в управлінні державними справами. 2. Дайте визначення публічної служби та назвіть її види. 3. Що таке державна служба? 4. Назвіть вимоги до осіб, які хочуть реалізувати своє право на вступ на державну службу. 5. Поясніть,

чому вступ осіб на державну службу здійснюється тільки на конкурсній основі. 6. Кого називають державним службовцем? 7. Визначте критерії, за якими законодавством віднесено деякі посади публічної служби до політичних посад.

§5. Права та обов'язки державних службовців

Згідно зі статтею 7 Закону, державний службовець має право на:

- 1) повагу до своєї особистості, честі та гідності, справедливе й шанобливе ставлення з боку керівників, колег та інших осіб;

- 2) чітке визначення посадових обов'язків;
- 3) належні для роботи умови служби та їх матеріально-технічне забезпечення;

- 4) оплати праці залежно від обійманої посади, результатів службової діяльності, стажу державної служби та рангу; [...]
- 7) просування по службі з урахуванням професійної компетентності та сумлінного виконання своїх посадових обов'язків;
- 8) участь у професійних спілках із метою захисту своїх прав та інтересів; [...]
- 10) оскарження в установленому законом порядку рішень про накладення дисциплінарного стягнення, звільнення з посади державної служби, а також висновку, що містить негативну оцінку за результатами оцінювання його службової діяльності;
- 11) захист від незаконного переслідування з боку державних органів та їх посадових осіб у разі повідомлення про факти порушення вимог цього Закону;
- 12) отримання від державних органів, підприємств, установ та організацій, органів місцевого самоврядування необхідної інформації з питань, що належать до його повноважень, у випадках, встановлених законом;
- 13) безперешкодне ознайомлення з документами про проходження ним державної служби, у тому числі висновками щодо результатів оцінювання його службової діяльності;
- 14) проведення службового розслідування за його вимогою з метою зняття безпідставних, на його думку, звинувачень або підозри.

Державні службовці також реалізують інші права, визначені в положеннях про структурні підрозділи державних органів та посадових інструкціях, затверджених керівниками державної служби в цих органах.

Згідно зі статтею 8 Закону, державний службовець зобов'язаний:

- 1) дотримуватися Конституції та законів України, діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України; [...]
 - 3) поважати гідність людини, не допускати порушення прав і свобод людини та громадянина;
 - 4) із повагою ставитися до державних символів України;
 - 5) обов'язково використовувати державну мову під час виконання своїх посадових обов'язків, не допускати дискримінацію державної мови й протидіяти можливим спробам її дискримінації; [...]
 - 7) сумлінно й професійно виконувати свої посадові обов'язки;
 - 8) виконувати рішення державних органів, накази (розпорядження), доручення керівників, надані на підставі та в межах повноважень, передбачених Конституцією та законами України;
 - 9) дотримуватися вимог законодавства у сфері запобігання й протидії корупції;
 - 10) запобігати виникненню реального, потенційного конфлікту інтересів під час проходження державної служби; [...]
 - 12) зберігати державну таємницю та персональні дані осіб, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням посадових обов'язків, а також іншу інформацію, яка відповідно до законодавства не підлягає розголошенню тощо.
- Державні службовці виконують також інші обов'язки, визначені в положеннях про структурні підрозділи державних органів та посадових інструкціях, затверджених керівниками державної служби в цих органах.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Серед прав державних службовців виділіть ті, що мають особистісний характер і ті, що мають майновий характер. **2.** Розмежуйте обов'язки державних службовців на загальні й спеціальні. **3.** Проаналізуйте ситуації.

Ситуація 1. Керівник управління економіки РДА Харченко звертався до своїх підлеглих на «ти», хоча був наймолодшим в управлінні, часто підвищував голос на працівників управління, весь час повторював, що він тут

господар, а всі інші — це прості виконавці його волі. Визначте, яке право державних службовців порушував Харченко.

Ситуація 2. Керівниця управління водного господарства ОДА Клименко часто порушувала встановлені законом обмеження щодо отримання подарунків. Визначте, який саме обов'язок не було виконано Клименко.

§ 6. Основні засади проходження служби в органах місцевого самоврядування

Служба в органах місцевого самоврядування — професійна, на постійній основі діяльність громадян України, які обіймають посади в органах місцевого самоврядування, що спрямована на реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування та окремих повноважень органів виконавчої влади, наданих законом.

На відміну від державної служби, яка спрямована на виконання завдань і функцій держави, служба в органах місцевого самоврядування має на меті реалізацію територіальною громадою свого права на місцеве самоврядування.

Право на службу в органах місцевого самоврядування мають громадяни України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території.

На посаду можуть бути призначені особи, які мають відповідну освіту й професійну підготовку, володіють державною мовою та регіональними мовами в обсягах, достатніх для виконання службових обов'язків.

Згідно зі статтею 10 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», *прийняття на службу в органи місцевого самоврядування здійснюється:*

- на посаду сільського, селищного, міського голови, старости;
- на посаду голови та заступників голови районної, районної в місті, обласної ради;
- заступника міського голови — секретаря Київської міської ради, секретаря сільської, селищної, міської ради, голови постійної комісії з питань бюджету обласної, Київської та Севастопольської міських рад шляхом обрання відповідною радою;
- на посади керівника секретаріату (керуючого справами) районної, обласної ради, керуючого справами виконавчого апарату обласних і районних рад, керівників відділів, управлінь та інших працівників органів місцевого самоврядування шляхом призначення відповідно сільським, селищним, міським головою, головою районної, районної в місті, обласної ради

на конкурсній основі або за іншою процедурою, передбаченою законодавством України.

Громадяни України, які вперше приймаються на службу в органи місцевого самоврядування, у день прийняття відповідного рішення складають Присягу.

Для посадових осіб місцевого самоврядування встановлено 15 рангів. Черговий ранг присвоюється за умови, якщо посадова особа успішно відпрацювала на обійманій посаді щонайменше два роки.

Згідно зі статтею 8 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», *основними обов'язками посадових осіб місцевого самоврядування є:*

- дотримання Конституції і законів України, інших нормативно-правових актів, актів органів місцевого самоврядування;
- забезпечення відповідно до їх повноважень ефективної діяльності органів місцевого самоврядування;
- дотримання прав і свобод людини й громадянина;
- збереження державної таємниці, інформації про громадян, що стала їм відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків, а також іншої інформації, яка згідно із законодавством не підлягає розголошенню;
- постійне вдосконалення організації своєї роботи, підвищення професійної кваліфікації;
- сумлінне ставлення до виконання службових обов'язків, ініціативність і творчість у роботі;
- шанобливе ставлення до громадян та їх звернень до органів місцевого самоврядування, турбота про високий рівень культури, спілкування і поведінки, авторитет органів та посадових осіб місцевого самоврядування;
- недопущення дій або бездіяльності, які можуть зашкодити інтересам місцевого самоврядування та держави.

Згідно зі статтею 9 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування», *основні права посадових осіб місцевого самоврядування є такими:*

- отримувати в порядку, встановленому законодавством, від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, фізичних

та юридичних осіб матеріали, інформацію, необхідні для виконання своїх службових обов'язків;

- у порядку і в межах, встановлених законом, отримувати інформацію щодо матеріалів своєї особової справи та ознайомлюватися з іншими документами, які стосуються проходження нею служби в органах місцевого самоврядування, отримувати від керівників

органу місцевого самоврядування відповідні пояснення та давати особисті пояснення;

- вимагати проведення службового розслідування з метою спростування безпідставних, на думку особи, звинувачень або підозри щодо неї;
- захищати свої законні права та інтереси в органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування та в судовому порядку.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення служби в органах місцевого самоврядування. 2. Які вимоги встановлює закон до осіб, які можуть бути призначені на службу в органах місцевого самоврядування? 3. На які посади здійснюється

прийняття на службу в органи місцевого самоврядування? 4. Проведіть класифікацію прав та обов'язків посадових осіб органів місцевого самоврядування за критеріями, обраними вами самостійно.

Завдання для самоперевірки до теми 2. Публічна служба

1. Законом передбачається значне звуження кола осіб, які матимуть статус державного службовця. Дайте оцінку цій новелі Закону з позицій критичного мислення.
2. Окремі правники стверджують, що віднесення працівників канцелярії судів до державних службовців і виключення помічників суддів із числа цих службовців є порушенням одного із принципів права. Доведіть або спростуйте це твердження, визначивши при цьому відповідний принцип права.
3. Законодавство України не містить правил щодо особливостей проходження служби на політичних посадах публічної служби. У зв'язку із цим правовий статус цих осіб з одного боку має ознаки дискримінації, а з другого боку — привілеї. Визначте ці ознаки.
4. Стосовно деяких категорій державних службовців діє заборона щодо членства в політичних партіях. Ознайомтеся з текстом статті 36 Конституції України та висловіть свою думку з приводу наявності або відсутності відповідності вищезгаданої норми Закону положенням статті 36 Конституції України.
5. Ознайомтеся зі змістом статті 10 європейської Конвенції про захист прав людини і основопо-

ложних свобод від 04.11.1950 р. Висловіть свої міркування з приводу того, чи може розглядатися зазначена в попередньому завданні заборона щодо членства в політичних партіях деяких категорій державних службовців як обмеження свободи вираження поглядів, що гарантована кожному на підставі норми Конвенції.

6. Подискутуйте з приводу того, чи не суперечить Конституції України норма Закону, відповідно до якої деяким категоріям державних службовців забороняється суміщати роботу на посаді державної служби з обов'язками депутата місцевої ради.
7. Законом України «Про службу в органах місцевого самоврядування» передбачається субсидіарне застосування норм трудового законодавства до регулювання питань служби в органах місцевого самоврядування. Визначте, які норми трудового законодавства застосовуються в цьому випадку.
8. Порівняйте: державну службу та службу в органах місцевого самоврядування; права державних службовців та обов'язки державних службовців; права службовців місцевого самоврядування та обов'язки службовців місцевого самоврядування.

Тема 3. Адміністративне правопорушення (проступок)

Опанування матеріалу дозволить:

- називати ознаки адміністративного правопорушення (проступку)
- характеризувати види адміністративних правопорушень (проступків)
- застосовувати знання з теми для аналізу правових ситуацій

Основні поняття: адміністративне правопорушення (проступок).

§7. Поняття, ознаки та склад адміністративного правопорушення (проступку)

Відповідно до статті 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КУпАП), **адміністративним правопорушенням (проступком)** визнається протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність.

Таке визначення адміністративного проступку містить такі його ознаки:

- протиправність;
- винність;
- діяння;
- особливий об'єкт;
- адміністративна караність.

Протиправність означає, що існує норма законодавства, яка забороняє таке діяння. Вчинення такого діяння є порушенням права. Якщо відсутня норма, яка забороняє діяння, то воно не може визнаватися адміністративним проступком.

Винність передбачає наявність в особи психічного ставлення до діяння та його наслідків у формі умислу чи необережності.

Адміністративний проступок — *діяння*, яке може бути як активним (дія), так і пасивним (бездіяльність). Наприклад, куріння тютюнових виробів у місцях, де це заборонено законом (стаття 175-1 КУпАП) — це дія, а ненадання транспортних засобів поліцейським та медичним працівникам (стаття 124-1 КУпАП) — це бездіяльність.

Законодавець визначає й *особливий об'єкт* адміністративного проступку: громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління. Перелік означених загальних об'єктів не є вичерпним. Конкретні об'єкти, посягання на які дозволяють кваліфікувати діяння як адміністративне правопорушення, визначені статтями 41—212 КУпАП та іншими законами України.

Адміністративна караність передбачає наявність у законодавстві прямої вказівки на адміністративну відповідальність за конкретне діяння. Якщо особа вчиняє діяння, за яке не передбачено адміністративну відповідальність, то таке діяння не визнається адміністративним проступком.

Лише за наявності всіх зазначених ознак діяння особи може бути кваліфіковано як адміністративний проступок.

ВАЖЛИВО! Адміністративний проступок слід відрізнити від злочину. Адміністративний проступок відмежовується від злочину меншим ступенем суспільної небезпеки. Так, крадіжка може визнаватися як адміністративним проступком, так і злочином. Це залежить від вартості майна, яке викрадено. Викрадення чужого майна вважається дрібним, якщо вартість такого майна на момент вчинення правопорушення не перевищує 0,2 неоподаткованого мінімуму доходів громадян (на сьогодні ця сума дорівнює 176 грн 20 коп). Отже, крадіжка майна, вартість якого становить до 176,2 грн, — це адміністративний проступок, а крадіжка майна, вартість якого перевищує 176,2 грн, — злочин. ■

Склад адміністративного правопорушення (проступку) — передбачена нормами права сукупність ознак (елементів), за наявності яких діяння можна кваліфікувати як адміністративний проступок.

Виокремлюють чотири елементи *складу адміністративного правопорушення*: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт і суб'єктивна сторона.

Об'єкт адміністративного правопорушення — це те, на що воно посягає, тобто відносини, які охороняються адміністративним правом.

Об'єктивна сторона складу адміністративного правопорушення — це сукупність ознак, що характеризують зовнішню сторону правопорушення. Вона містить у собі такі ознаки:

- протиправне діяння — дія чи бездіяльність;
- шкідливі наслідки діяння;
- причинний зв'язок між протиправним діянням і шкідливими наслідками, що настали;
- час, місце, способи та засоби вчинення правопорушення.

Протиправне діяння є *обов'язковою ознакою* об'єктивної сторони, усі ж інші ознаки є *факультативними*.

Час, місце, способи та засоби вчинення правопорушення стають обов'язковими елементами складу адміністративного правопорушення, якщо ці елементи зазначені в нормі законодавства. Наприклад: куріння в автобусах, маршрутних таксі, тролейбусах або трамваях (частина 3 статті 119 КУпАП) — визначено місце.

Суб'єктами адміністративних правопорушень можуть бути фізичні та юридичні особи. Фізичні особи несуть адміністративну відповідальність, якщо досягли на момент вчинення адміністративного правопорушення 16-річного віку.

Існують і так звані спеціальні суб'єкти, до яких належать військовослужбовці, поліцейські,

а також інші особи, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів; неповнолітні (особи віком від 16 до 18 років); іноземці; службові особи; батьки або особи, які їх замінюють, тощо.

Суб'єктивна сторона — це сукупність ознак, що характеризують внутрішню сторону правопорушення. До таких ознак належать вина, мотив і мета вчинення правопорушення.

Вина — психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння та його наслідків, яке виявляється у формі умислу або необережності.

ВАЖЛИВО! Вина — обов'язкова ознака суб'єктивної сторони. Немає вини — немає правопорушення. ■

Мотив і мета адміністративного правопорушення — факультативні ознаки суб'єктивної сторони.

Мотив — внутрішнє спонукання, яким особа керувалася під час вчинення правопорушення.

Мета — результат, якого прагне досягти особа внаслідок вчинення правопорушення.

Ці ознаки можуть бути обов'язковими, якщо вони зазначені в нормі законодавства. Наприклад: використання засобів зв'язку з метою, що суперечить інтересам держави, із метою порушення громадського порядку та посягання на честь і гідність громадян (стаття 148-3 КУпАП) — визначено мету правопорушення.

Слід запам'ятати, що лише наявність усіх обов'язкових ознак надає можливість визнати діяння адміністративним правопорушенням.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення адміністративного проступку та назвіть його ознаки. 2. Розкрийте зміст кожної ознаки адміністративного проступку. 3. Поясніть, у чому полягає головна відмінність адміністративного проступку від злочину. 4. У статті 9 КУпАП одним з об'єктів адміністративного проступку названо власність. Деякі правники вважають, що об'єктом адміністративного проступку є не власність, а право власності. Доведіть або спростуйте істинність цього твердження. 5. Дайте визначення складу адміністративного правопорушення. 6. Назвіть елементи адміністративного правопорушення та дайте визначення кожного з них. 7. На-

звіть об'єкти адміністративних правопорушень залежно від рівня узагальнення. 8. Адміністративне законодавство в ряді випадків визнає безпосереднім об'єктом предмет посягання. Поясніть, чому це не суперечить положенню, відповідно до якого об'єктом правопорушення є суспільні відносини. 9. Назвіть суб'єктів адміністративного правопорушення. 10. Назвіть і стисло охарактеризуйте ознаки об'єктивної та суб'єктивної сторони адміністративного правопорушення. 11. Визначте, чи можуть час, місце, способи та засоби вчинення правопорушення, а також його мета виступати як кваліфікуючі ознаки правопорушення.

§ 8. Види адміністративних правопорушень (проступків)

У розділі II «Особлива частина» КУпАП міститься перелік адміністративних правопорушень, поділених на види за родовим об'єктом.

1. *Адміністративні правопорушення в галузі охорони праці й здоров'я населення.* До таких правопорушень належать порушення вимог законодавства про працю та про охорону праці; порушення чи невиконання колективного договору, угоди; порушення санітарних норм; порушення встановлених законодавством вимог щодо заняття народною медициною (цілительством).
2. *Адміністративні правопорушення, що посягають на власність,* — порушення права державної власності на надра, води, ліси та тваринний світ; дрібне викрадення чужого майна; порушення прав на об'єкт права інтелектуальної власності.
3. *Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини* — псування й забруднення сільськогосподарських та інших земель; порушення правил використання земель; самовільне зайняття земельної ділянки; незаконна порубка, пошкодження та знищення лісових культур і молодняка; жорстоке поводження з тваринами.
4. *Адміністративні правопорушення в промисловості, будівництві та у сфері використання паливно-енергетичних ресурсів.* Порушення вимог законодавчих та інших нормативних актів про зберігання, використання та облік вибухових матеріалів у галузях промисловості; порушення правил і норм ядерної та радіаційної безпеки; порушення вимог законодавства, будівельних норм, стандартів і правил під час будівництва.
5. *Адміністративні правопорушення в сільському господарстві.* Порушення ветеринарно-санітарних правил — порушення порядку та умов ведення насінництва та розсадництва; порушення вимог щодо виконання фітосанітарних заходів; порушення законодавства про племінну справу у тваринництві; порушення правил щодо карантину тварин та інших ветеринарно-санітарних вимог.
6. *Адміністративні правопорушення на транспорті, у галузі шляхового господарства й зв'язку* — порушення правил з охорони порядку й безпеки руху на залізничному, морському та річковому транспорті; порушення правил дорожнього руху; порушення правил охорони ліній і споруд зв'язку; порушення Правил надання та отримання телекомунікаційних послуг.
7. *Адміністративні правопорушення в галузі житлових прав громадян, житлово-комунального господарства та благоустрою* — порушення правил користування жилими будинками й житловими приміщеннями; порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів, правил благоустрою територій населених пунктів; порушення правил тримання собак і котів.
8. *Адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, у галузі фінансів і підприємницькій діяльності* — порушення правил торгівлі й надання послуг працівниками торгівлі, громадського харчування та сфери послуг, громадянами, які займаються підприємницькою діяльністю; обман покупця чи замовника; порушення правил торгівлі пивом, алкогольними, слабоалкогольними напоями й тютюновими виробами; порушення законодавства про захист прав споживачів; порушення порядку провадження господарської діяльності.
9. *Адміністративні правопорушення в галузі стандартизації, якості продукції, метрології та сертифікації* — введення в обіг або реалізація продукції, яка не відповідає вимогам стандартів; випуск у продаж продукції з порушенням вимог щодо медичних попереджень споживачів тютюнових виробів; недотримання стандартів при транспортуванні, зберіганні й використанні продукції (крім харчових продуктів); фальсифікація засобів вимірювання.
10. *Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією* — порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; порушення встановлених законом

обмежень щодо отримання подарунків; незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень; невжиття заходів щодо протидії корупції.

11. *Військові адміністративні правопорушення* — відмова від виконання законних вимог командира (начальника); самовільне залишення військової частини або місця служби; необережне знищення або пошкодження військового майна; зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем; порушення правил несення прикордонної служби.
12. *Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку*, — дрібне хуліганство; поширення неправдивих чуток; вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування; виготовлення та пропаганда георгіївської (гвардійської) стрічки; куріння тютюнових виробів у заборонених місцях.
13. *Адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управ-*

ління, — неправомірне використання державного майна; злісна непокоря законному розпорядженню або вимозі поліцейського, члена громадського формування з охорони громадського порядку й державного кордону, військовослужбовця; порушення порядку організації та проведення зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій; прояв неповаги до суду або Конституційного Суду України; умисне зіпсуття паспорта чи втрата його з необережності.

14. *Адміністративні правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення*, — порушення права громадянина на ознайомлення з відомостями Державного реєстру виборців, зі списком виборців, списком громадян, які мають право брати участь у референдумі; замовлення або виготовлення виборчих бюлетенів понад встановлену кількість; порушення порядку ведення передвиборної агітації, агітації під час підготовки й проведення референдуму з використанням засобів масової інформації та порядку участі в інформаційному забезпеченні виборів; порушення порядку розміщення агітаційних матеріалів чи політичної реклами або розміщення їх у заборонених законом місцях.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Перелічіть види адміністративних правопорушень (проступків). 2. Проаналізуйте ситуації.

Ситуація 1. 17-річний Семен із дозволу свого батька сів за кермо батьківського автомобіля й поїхав до свого друга Миколи, щоб разом піти на дискотеку. Миколи не було вдома, а на телефонні дзвінки він не відповідав. Це дуже розізлило Семена. Він знайшов у багажнику автомобіля пляшку вина й спересердя випив 300 грамів. Після цього він знову сів за кермо й продовжив рух у напрямку парку, де мала відбуватися дискотека. На дискотеці Семен двічі намагався запросити до танцю Віолетту, але дівчина йому грубо відмовила. Роздратований хлопець розбив скло на газетному кіоску й збирався перейти до наступного. У цей момент з'явився поліцейський, який вимагав негайно припинити протиправну поведінку. Семен відповів непристойною лайкою й, намагаючись розбити чергове скло, промахнувся. Хлопця було затримано й складено відповідний протокол. Назвіть усі види правопорушень, вчинених Семеном, розкрийте їх склад.

Ситуація 2. 20 червня 2019 р. 14-річний Гордій та 16-річна Олександра вирішили піти в ліс по малину. Назбиравши повні кошики малини, Гордій та Олександра вирішили розпалити в лісі багаття та спекти картоплю із салом, які вони взяли із собою. Їжу вони приготували, пообідали й заснули, а прокинулися від їдконого запаху диму. Пожежу їм вдалося погасити. На щастя, встигло згоріти тільки листя на площі семи квадратних метрів та обгоріло три куці. Шкоду, яка була заподіяна держлісгоспу, було оцінено в 1000 грн. Назвіть види правопорушень, які були вчинені винними.

Ситуація 3. 20 вересня 2018 р. 14-річна Юлія та 16-річний Олег вирішили поїхати в ліс по гриби. На ранковий електропоїзд вони спізнилися, і тому на залізничній станції непомітно для працівників сіли в товарний вагон. Проїжджаючи мимо лісу, вони на ходу вистрибнули з потяга. Назвіть види правопорушень, які були вчинені винними.

Ситуація 4. 17-річні Микола та Тетяна під час перегляду кінофільму в кінотеатрі часто вигукували та свистіли. Яке правопорушення вони вчинили?

Завдання для самоперевірки до теми 3. Адміністративне правопорушення (проступок)

1. Поясніть, чому більшість адміністративних правопорушень має формальні склади.
2. Знайдіть у КУпАП адміністративні проступки, які вчиняються щодо неповнолітніх.
3. Знайдіть у КУпАП адміністративні проступки, суб'єктами яких можуть бути тільки неповнолітні.
4. Змоделюйте ситуацію, за якої суб'єкт адміністративного проступку виступатиме одночасно суб'єктом дисциплінарного проступку.
5. Змоделюйте ситуацію, за якої адміністративний проступок вчиняється з непрямым умислом.
6. Знайдіть у КУпАП п'ять-шість прикладів адміністративних правопорушень, у яких способи або засоби є обов'язковими елементами об'єктивної сторони правопорушення. Серед них виберіть ті, які виступають кваліфікуючими ознаками правопорушення.
7. Кримінальним процесуальним кодексом передбачено існування такого виду правопорушення, як кримінальний проступок. Законодавець планує визнати деякі адміністративні проступки кримінальними. Подискутуйте з приводу того, які критерії мають бути застосовані законодавством при визначенні тих адміністративних проступків, щодо яких має бути здійснена криміналізація.
8. Порівняйте: фізичну особу як суб'єкта адміністративного правопорушення та юридичну особу як суб'єкта адміністративного правопорушення; мотив та мету адміністративного правопорушення; вчинення адміністративного правопорушення умисно та з необережності.
9. Установіть відповідність між видом адміністративного правопорушення та його об'єктом.
 - 1 дрібне хуліганство
 - 2 доведення неповнолітнього до стану сп'яніння
 - 3 заняття проституцією
 - 4 невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дитини
10. Установіть відповідність між видом адміністративного правопорушення та його об'єктом.
 - А суспільні відносини у сфері охорони здоров'я громадян та громадського порядку
 - Б суспільні відносини у сфері охорони прав та інтересів неповнолітніх
 - В суспільні відносини у сфері громадської моралі та громадського порядку
 - Г суспільні відносини у сфері громадської моралі
 - Д суспільні відносини у сфері громадського порядку

Тема 4. Адміністративна відповідальність

Опанування матеріалу дозволить:

- називати види адміністративних стягнень
- характеризувати стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення (проступки)
- застосовувати знання з теми для аналізу правових ситуацій

Основні поняття: адміністративна відповідальність, адміністративне стягнення.

§9. Поняття адміністративної відповідальності та її особливості. Підстави адміністративної відповідальності

Адміністративна відповідальність — різновид юридичної відповідальності, який полягає в обов'язку особи, що вчинила адміністративний проступок, зазнати обмежень у вигляді адміністративного стягнення або заходу впливу.

Особливості адміністративної відповідальності:

- Основною нормативною підставою адміністративної відповідальності є КУпАП, проте норми, що передбачають адміністративну відповідальність, містяться і в інших законодавчих актах (Водний кодекс України, Митний кодекс України, Закони України «Про рекламу», «Про захист прав споживачів» тощо).
- Широке коло органів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення: 1) адміністративні комісії при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад; 2) виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад; 3) районні, районні в місті, міські чи міськрайонні суди (судді); 4) Національна поліція, Державна прикордонна служба та інші органи (посадові особи), уповноважені КУпАП.
- Полягає в застосуванні до правопорушника особливих заходів державного реагування — адміністративних стягнень (до повнолітніх та

юридичних осіб) або заходів впливу (до неповнолітніх осіб).

- Адміністративна відповідальність менш сувора за кримінальну і не тягне за собою правового статусу судимої особи.
 - Порядок притягнення до адміністративної відповідальності характеризується простотою та оперативністю. Із моменту виявлення правопорушення й до моменту винесення рішення про застосування адміністративного стягнення може минути лише декілька хвилин (наприклад, водій автомобіля порушив правила дорожнього руху, що було зафіксовано поліцією, водія зупиняють і виносять постанову про накладення адміністративного стягнення).
 - Суб'єктом може бути як фізична, так і юридична особа.
 - Метою є виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, у дусі дотримання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.
- У теорії адміністративного права виокремлюють такі **підстави адміністративної відповідальності**: фактичну, нормативну та процесуальну.

Фактична підстава — вчинення адміністративного проступку, тобто вчинення діяння, яке має склад адміністративного проступку.

Нормативна підстава — норма законодавства, яка передбачає склад адміністративного проступку, адміністративне стягнення за його вчинення та процедуру притягнення до відповідальності.

Процесуальна підстава — акт уповноваженого органу про накладення конкретного адміністративного стягнення за конкретний адміні-

стративний проступок на конкретну особу (постанова про накладення адміністративного стягнення).

Лише за наявності всіх трьох підстав настає адміністративна відповідальність.

Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені КУпАП, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до законодавства кримінальної відповідальності.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення адміністративної відповідальності та назвіть її особливості. 2. Назвіть і стисло охарактеризуйте підстави адміністративної відповідальності. 3. Змодельуйте кілька ситуацій, за яких за вчинено особою протиправне діяння можна притягнути поруч з адміністративною відповідальністю до: 1) цивільної; 2) дисциплінарної; 3) матеріальної. 4. Поясніть, чому особу за

одне й те саме діяння не можна притягнути одночасно до таких видів юридичної відповідальності, як адміністративна та кримінальна. 5. Як ви вважаєте, чи може особа, яка вчинила адміністративне правопорушення, понести адміністративну відповідальність у добровільному порядку?

§ 10. Адміністративне стягнення: поняття й види

Адміністративне стягнення є мірою відповідальності й застосовується з метою виховання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, у дусі дотримання законів України, поваги до правил співжиття, а також запобігання вчиненню нових правопорушень як самим правопорушником, так і іншими особами.

Види адміністративних стягнень:

- 1) попередження;
- 2) штраф;
- 3) штрафні бали;
- 4) оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення;
- 5) конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, отриманих унаслідок вчинення адміністративного правопорушення;
- 6) позбавлення спеціального права, наданого певному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання); позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю;
- 7) громадські роботи;
- 8) виправні роботи;
- 9) суспільно корисні роботи;
- 10) адміністративний арешт;

11) арешт з утриманням на гауптвахті.

Законами України може бути встановлено й інші види адміністративних стягнень.

Законами України може бути передбачено адміністративне видворення за межі України іноземців та осіб без громадянства за вчинення адміністративних правопорушень, які грубо порушують правопорядок.

За вчинення адміністративних правопорушень до неповнолітніх віком від 16 до 18 років можуть бути застосовані такі заходи впливу:

- 1) зобов'язання публічно або в іншій формі просити вибачення в потерпілого;
- 2) попередження;
- 3) догана або сувора догана;
- 4) передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання.

Попередження як захід адміністративного стягнення вноситься в письмовій формі. У передбачених законом випадках попередження фіксується іншим установленим способом.

Штраф є грошовим стягненням, що накладається на громадян, посадових та юридичних осіб.

Штраф за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані

в автоматичному режимі, може бути накладено на громадянина після використання ним балів.

Штрафні бали є стягненням, що накладається на громадян за правопорушення у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, зафіксовані в автоматичному режимі.

Кожному громадянину, який має право керування транспортним засобом, щороку з початку року (із дня отримання права керування транспортним засобом) і до кінця року нараховується 150 балів.

Оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, полягає в його примусовому вилученні за рішенням суду та наступній реалізації з передачею вирученої суми колишньому власникові з відрахуванням витрат із реалізації вилученого предмета.

Конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, полягає в примусовій безоплатній передачі цього предмета у власність держави за рішенням суду.

Позбавлення спеціального права полягає в забороні особі реалізовувати певне право (право полювання, право керування транспортними засобами)

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю полягає в забороні працевлаштування особі на визначені посади (наприклад керівні посади) або у визначеній сфері.

Громадські роботи полягають у виконанні особою у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт.

ЦІКАВО!

Сингапур — країна адміністративних стягнень

Сингапур, крім своїх досягнень в економіці та розвитку інформаційних технологій, відомий прихильністю забезпечувати правопорядок безліччю адміністративних стягнень за все підряд, починаючи від використання жувальної гумки й закінчуючи не змитою в туалеті водою. Принесете смердючий фрукт дуріан у громадський транспорт — доведеться заплатити 3500 доларів штрафу. А за прострочення візи битимуть вимоченими у воді палицями з ротанга в чотири фути завдовжки й півдюйма товщиною.

Виправні роботи застосовуються на строк до двох місяців із відбуванням їх за місцем постійної роботи особи і з відрахуванням до 20% її заробітку в дохід держави.

Суспільно корисні роботи полягають у виконанні особою оплачуваних робіт, вид яких та перелік об'єктів, на яких порушники мають виконувати ці роботи, визначає відповідний орган місцевого самоврядування.

Адміністративний арешт устанавлюється й застосовується лише у виняткових випадках за окремі види адміністративних правопорушень на строк до 15 діб.

Арешт з утриманням на гауптвахті встановлюється й застосовується лише у виключних випадках за окремі види військових адміністративних правопорушень на строк до десяти діб.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення адміністративного стягнення. 2. Назвіть адміністративні стягнення та стисло їх охарактеризуйте. 3. Яке з адміністративних стягнень застосовується з метою захисту майнових інтересів певних категорій

осіб, зокрема дітей? 4. Проведіть класифікацію адміністративних стягнень за критеріями, обраними вами самостійно. 5. Поясніть, чому позбавлення спеціального права вважається особисто-майновим стягненням.

§ 11. Стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення (проступки)

Притягнення особи до адміністративної відповідальності відбувається у визначеному за

коном порядку. Провадження у справах про адміністративні правопорушення має такі стадії: 1) порушення справи;

- 2) розгляд справи;
- 3) оскарження постанови у справі;
- 4) виконання постанови.

1. *Порушення справи.*

Адміністративне провадження починається з виявлення факту вчинення адміністративного проступку та його фіксації в протоколі про адміністративне правопорушення. Під час складання протоколу особі, яка притягається до адміністративної відповідальності, роз'яснюються його права й обов'язки, передбачені статтею 268 КУпАП, про що робиться відмітка в протоколі. Протокол підписується особою, яка його склала, і особою, яка притягається до адміністративної відповідальності; за наявності свідків і потерпілих протокол може бути підписано також і цими особами.

Протокол про адміністративне правопорушення складається не пізніше 24 годин із моменту виявлення особи, яка вчинила правопорушення, у двох примірниках. Один із них під розписку вручається особі, що притягається до адміністративної відповідальності, а другий надсилається органу (посадовій особі), уповноваженому розглядати справу про адміністративне правопорушення.

2. *Розгляд справи про адміністративне правопорушення.*

Відповідно до приписів КУпАП ця стадія передбачає такі процесуальні дії:

- підготовка справи до розгляду;
- слухання справи;
- прийняття рішення у справі.

Справа про адміністративне правопорушення має бути розглянута за загальним правилом у 15-денний строк із дня отримання органом (посадовою особою), правомочним розглядати справу, протоколу про адміністративне правопорушення та інших матеріалів справи (стаття 277 КУпАП).

Слухання справи розпочинається з оголошення складу колегіального органу або представлення посадової особи, що її розглядає. Головуючий (посадова особа) роз'яснює особам, що беруть участь у справі, їхні права та обов'язки. Після цього оголошується протокол про адміністративне правопорушення. На засіданні заслуховуються особи, які беруть участь у справі, досліджуються докази й вирішуються клопотання.

Під час слухання справи має бути з'ясовано:

- чи було вчинене адміністративне правопорушення;
- чи винна особа в його вчиненні;
- чи підлягає вона адміністративній відповідальності;
- чи є обставини, що пом'якшують адміністративну відповідальність;
- чи завдано матеріальну шкоду;
- інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи.

До розгляду справи за необхідності можуть бути залучені експерти, перекладачі, свідки.

З'ясувавши всі обставини справи, орган (посадова особа) виносить одну з таких постанов:
1) про накладення адміністративного стягнення;
2) про застосування заходів впливу, передбачених статтею 24-1 КУпАП;
3) про закриття справи.

Постанова оголошується негайно після закінчення розгляду справи. Копія постанови протягом трьох днів вручається або висилається особі, щодо якої її винесено.

3. *Оскарження постанови.*

Скаргу на постанову у справі про адміністративне правопорушення може бути подано до вищого органу або місцевого суду протягом десяти днів із дня винесення постанови.

Скарга на постанову у справі про адміністративне правопорушення розглядається правомочними органами (посадовими особами) в десятиденний строк із дня її надходження, якщо інше не встановлено законами України. Орган (посадова особа) при розгляді скарги на постанову у справі про адміністративне правопорушення перевіряє законність та обґрунтованість винесеної постанови й приймає одне з таких рішень:
1) залишає постанову без зміни, а скаргу без задоволення;
2) скасовує постанову й надсилає справу на новий розгляд;
3) скасовує постанову й закриває справу;
4) змінює захід стягнення в межах, передбачених нормативним актом про відповідальність за адміністративне правопорушення, із тим, однак, щоб стягнення не було посилено.

4. *Виконання постанови.*

Винесене у справі рішення, якщо воно не оскаржене або залишено без змін, підлягає виконанню, що і є заключною стадією адміністративного провадження.

Відповідно до статті 299 КУпАП постановою про накладення адміністративного стягнення

підлягає виконанню з моменту її винесення. У разі оскарження постанови про накладення адміністративного стягнення постановою підлягає виконанню після залишення скарги без задоволення.

У випадку невиконання постанови правопорушником самостійно, постановою про накладен-

ня штрафу надсилається для примусового виконання до органу державної виконавчої служби за місцем проживання порушника, роботи або за місцем перебування його майна в порядку, встановленому законом.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Назвіть стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення та стисло охарактеризуйте їх. 2. Згідно зі статтею 268 КУпАП у випадку неявки особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, передбачене деякими статтями КУпАП, на виклик органу адміністративної юрисдикції, таку особу може бути піддано приводу. Ознайомтеся зі змістом частини 2 статті 268 КУпАП і поясніть, яким принципом керувався законодавець при визначенні видів правопорушень, у разі вчинення яких особа може бути піддана приводу до органу адміністративної юрисдикції для розгляду справи про адміністративне правопорушення. 3. Як ви вважа-

єте, чи може бути підставою для скасування постанови органу адміністративної юрисдикції про накладення на правопорушника адміністративного стягнення той факт, що останньому не було роз'яснено його прав та обов'язків? 4. Назвіть процесуальні дії, які вчиняються під час розгляду справи про адміністративне правопорушення. 5. Як види постанов можуть бути винесені органом адміністративної юрисдикції за підсумками розгляду справи про адміністративне правопорушення? 6. Назвіть види рішень, які має право прийняти орган, який розглядає скаргу на постанову у справі про адміністративне правопорушення.

Завдання для самоперевірки до теми 4. Адміністративна відповідальність

1. Зверніться до канцелярії місцевого суду. З'ясуйте, яким є відсоток скасованих постанов у справах про адміністративне правопорушення у вашій місцевості. Визначте, які причини скасування постанов є найбільш поширеними. Поясніть, із чим це пов'язано.
2. Згідно зі статтю 17 КУпАП до обставин, що включають адміністративну відповідальність, належать необхідна оборона, крайня необхідність та неосудність. Однак неосудність у цьому переліку є зайвою. Поясніть, чому.
3. Дайте юридичний аналіз ситуації.

Стосовно громадянина Петренка було складено протокол про вчинення ним адміністративного правопорушення, передбаченого статтею 152 КУпАП (порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів, правил благоустрою територій населених пунктів). Петренко протокол підписав. Про місце й час розгляду справи Петренка було належним чином повідомлено. У день засідання комісії правопорушник звернувся до неї із заявою, у якій просив розглянути справу за його відсутності. Крім цього у заяві він повідомив комісію, що свою вину визнає і готовий сплатити штраф у тому розмірі, який на нього накладе цей орган адміністратив-

ної юрисдикції і що за жодних обставин не планує оскаржувати постанову. Комісія відмовилася розглядати справу за відсутності Петренка, мотивуючи своє рішення тим, що розгляд справи може здійснюватися тільки в присутності правопорушника.

4. Визначте в кожній із ситуацій правомірність або неправомірність притягнення неповнолітніх віком від 16 до 18 років до адміністративної відповідальності.

Ситуація 1. Ольга викрала з магазину кілограм дешевої ковбаси. За вчинення цього адміністративного проступку міськрайонний суд піддав її адміністративному арешту на сім діб.

Ситуація 2. Максим, перебуваючи напідпитку, у нічний час співав непристойних пісень під вікном свого сусіда. За вчинення цього адміністративного проступку суд наклав на правопорушника штраф у розмірі трьох неоподатковуваних розмірів доходів громадян.

Ситуація 3. Після завершення вечірнього кіносеансу Олег не захотів залишати приміщення кінотеатру на вимогу його працівників. Тоді адміністраторка закладу викликала поліцію. На кілька разів повторену таку ж вимогу наряду поліції Олег не відреагував. І тільки після застосування

сили він залишив приміщення кінотеатру, опору поліцейським не чини. За таке правопорушення суд піддав його адміністративному арешту на п'ять діб.

Ситуація 4. Учениця 11 класу Інна курила перед входом до навчального закладу. За це правопорушення міськрайонний суд наклав на правопорушницю штраф у розмірі п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

5. Визначте в кожній із ситуацій суб'єкта відповідальності за вчинене правопорушення.

Ситуація 1. 14-річний Віталій, щоб зірвати уроки в школі, зателефонував у відділок поліції та заявив, що навчальний заклад заміновано.

Ситуація 2. 15-річна Мелінда вчинила угон легкового автомобіля.

Ситуація 3. 17-річна Ганна перейшла вулицю безпосередньо перед транспортним засобом.

Ситуація 4. 16-річний Олодар вчинив стрільбу по деревах із пневматичної зброї на власному городі. Пневматична рушниця належала його батькові й вільно висіла в коридорі.

6. Визначте, що покладено в основу розмежування повноважень різних ланок системи органів, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення.

7. Поясніть, із чим пов'язана висока ступінь формалізації провадження у справах про адміністративні правопорушення.

8. Знайдіть у КУпАП норми, які врегульовують право особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, на захист. Проведіть класифікацію цих норм за критеріями, обраними вами самостійно.

9. Порівняйте: громадські роботи та суспільно корисні роботи; штраф та штрафні бали; адміністративний арешт та арешт з утриманням на гауптвахті; позбавлення спеціального права, наданого певному громадянину, та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; порушення справи про адміністративне правопорушення та розгляд справи про адміністративне правопорушення.

10. Установіть відповідність між обставинами, які обтяжують (пом'якшують) відповідальність за адміністративне правопорушення, та прикладом цих обставин.

1 обставина, що пом'якшує відповідальність і характеризує особу правопорушника	А втягнення неповнолітнього в правопорушення
2 обставина, що пом'якшує відповідальність і характеризує суб'єктивну сторону правопорушення	Б вчинення правопорушення в умовах стихійного лиха
3 обставина, яка обтяжує відповідальність і характеризує обстановку вчинення правопорушення	В повторне протягом року вчинення однорідного правопорушення, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню
4 обставина, яка обтяжує відповідальність і характеризує множинність правопорушення	Г вчинення правопорушення неповнолітнім
	Д вчинення правопорушення під впливом сильного душевного хвилювання

Тема 5. Адміністративний процес

Опанування матеріалу дозволить:

- називати учасників та етапи адміністративного судочинства; види адміністративних проваджень; стадії адміністративного процесу
- описувати провадження у справах за пропозиціями, заявами та скаргами громадян
- характеризувати етапи адміністративного судочинства
- застосовувати знання з теми для аналізу правових ситуацій

Основні поняття: адміністративне провадження, адміністративне судочинство, адміністративний суд, звернення громадян, електронна петиція.

§ 12. Здійснення адміністративного провадження в адміністративному та судовому порядку. Види адміністративних проваджень

Державне управління реалізується шляхом розпорядчої та виконавчої діяльності органів виконавчої влади та інших уповноважених суб'єктів. Така діяльність спрямована на реалізацію правових приписів норм матеріального права.

Для забезпечення ефективності такої діяльності вона має бути не хаотичною, а відбуватися в певній послідовності й бути однаковою на всій території держави. Саме тому держава встановлює норми, які регулюють певний порядок, послідовність дій при реалізації виконавчої і розпорядчої функції органів виконавчої влади та інших уповноважених суб'єктів.

Діяльність органів виконавчої влади, їх посадових осіб та інших уповноважених суб'єктів, урегульована адміністративно-процесуальними нормами та спрямована на реалізацію норм матеріального права (адміністративного, цивільного, трудового тощо) під час здійснення провадження щодо вирішення конкретної справи, має назву **адміністративний процес**.

Стадії адміністративного процесу:

- 1) початок адміністративного провадження;
- 2) підготовка адміністративної справи до розгляду;
- 3) розгляд адміністративної справи;
- 4) прийняття адміністративного акта;

б) звернення адміністративного акта до виконання.

Адміністративний процес є системою проваджень, які співвідносяться з ним як категорії загального та особливого.

Під адміністративним провадженням розуміють урегульований правом порядок вчинення процесуальних дій, що здійснюється в межах конкретної адміністративної справи.

Залежно від характеру адміністративної справи розрізняють юрисдикційні та неюрисдикційні провадження.

Юрисдикційні адміністративні провадження — це провадження, спрямовані на вирішення справ про адміністративні правопорушення та інші правові спори. Тобто в цих провадженнях розглядаються адміністративні справи, в основі яких є порушення норм права.

Види юрисдикційних адміністративних проваджень:

- провадження у справах про адміністративні правопорушення;
- провадження в адміністративних судах із приводу оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень;
- дисциплінарні провадження;
- провадження за скаргами громадян тощо.

Неюрисдикційні адміністративні провадження — провадження, спрямовані на вирішення справ, що виникають у ході виконавчо-розпорядчої діяльності органів публічної адміністрації та не пов'язані з порушенням правових норм.

Види неюрисдикційних адміністративних проваджень:

- нормотворчі провадження — діяльність уповноважених органів щодо підготовки та ухвалення правових актів;
- установчі провадження — діяльність уповноважених органів щодо створення, реорганізації, ліквідації підприємств, установ, організацій тощо;
- правозастосовні провадження — діяльність уповноважених органів щодо вирішення адміністративних справ із застосуванням норм адміністративного права;
- реєстраційні провадження — діяльність уповноважених органів щодо офіційного визна-

ння законності відповідних об'єднань чи нормативно-правових актів;

- атестаційні провадження — діяльність уповноважених органів щодо визначення відповідності об'єктів атестації встановленим вимогам;
- контрольно-наглядові повноваження — діяльність уповноважених органів щодо здійснення контролю та нагляду у сфері державного управління тощо.

Провадження може відбуватися в адміністративному та судовому порядку. У першому випадку справу розглядає будь-який орган державної влади або інший суб'єкт, уповноважений розглядати такий тип справ, а в другому випадку — суд. Слід звернути увагу на те, що в судовому порядку розглядаються справи, які стосуються публічно-правового спору. В адміністративному порядку розглядаються як справи, що стосуються публічно-правового спору, так і справи, які не пов'язані з публічно-правовим спором.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення адміністративного процесу та назвіть його стадії. 2. Що таке адміністративне провадження? Назвіть його види залежно від характеру адміністративної справи. 3. Що таке юрисдикційні адміністративні про-

вадження? Назвіть їх види. 4. Що таке неюрисдикційні адміністративні провадження? Назвіть їх види. 5. Розкрийте спільні та відмінні ознаки провадження в адміністративному та судовому порядку.

§ 13. Звернення громадян. Електронна петиція

Згідно зі статтею 40 Конституції України, усі мають право направляти індивідуальні або колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення й дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк.

Питання практичної реалізації громадянами України наданого їм Конституцією України права на звернення, регулює Закон України «Про звернення громадян».

Згідно із частиною 1 статті 1 Закону України «Про звернення громадян», громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх

статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення.

Під зверненнями громадян слід розуміти викладені в письмовій або усній формі пропозиції (зауваження), заяви (клопотання) і скарги.

Аналіз Закону України «Про звернення громадян» дозволяє виокремити такі **стадії провадження у справах за пропозиціями, заявами та скаргами громадян:**

1. *Подання громадянином звернення та прийняття його до розгляду уповноваженим органом (посадовою особою), що веде провадження.*

Звернення може бути усним чи письмовим. Усне звернення викладається громадянином на особистому прийомі або за допомогою засобів телефонного зв'язку через визначені контактні центри, телефонні «гарячі лінії» та записується (реєструється) посадовою особою. Письмове звер-

нення надсилається поштою або передається громадянином до відповідного органу, установи особисто чи через уповноважену ним особу, повноваження якої оформлені відповідно до законодавства. Письмове звернення також може бути надіслане з використанням мережі Інтернет, засобів електронного зв'язку (електронне звернення).

Звернення має відповідати певним вимогам.

По-перше, звернення адресується тим органам та особам, до повноважень яких належить вирішення порушених у зверненнях питань.

По-друге, у зверненні має бути зазначено прізвище, ім'я, по батькові, місце проживання громадянина, викладено суть порушеного питання, зауваження, пропозиції, заяви чи скарги, прохання чи вимоги. Письмове звернення підписується заявником (заявниками) із зазначенням дати. В електронному зверненні також має бути зазначено електронну поштову адресу, на яку заявнику може бути надіслано відповідь, або відомості про інші засоби зв'язку з ним.

Звернення, оформлене без дотримання зазначених вимог, повертається заявнику з відповідними роз'ясненнями не пізніше ніж через десять днів від дня його надходження.

2. Розгляд справи. На цій стадії відбувається встановлення та дослідження фактичних обставин справи. При цьому заявник має право знайомитися з матеріалами перевірки, бути присутнім при розгляді заяви чи скарги, подавати додаткові матеріали тощо. Звернення розглядаються безоплатно.

Стаття 20 Закону України «Про звернення громадян» встановлює термін розгляду звернень громадян. Звернення розглядаються й вирішуються в термін не більше одного місяця від дня їх надходження, а ті, які не потребують додаткового вивчення, — невідкладно, але не пізніше 15 днів від дня їх отримання. Якщо в місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, термін може бути подовжений, але не може перевищувати 45 днів.

3. Ухвалення рішення. На цій стадії уповноважений орган приймає рішення у справі, а та-

кож повідомляє заявника про результати розгляду звернення.

4. Перегляд рішення у зв'язку з його оскарженням. Рішення, прийняте за наслідками розгляду звернення, може бути оскаржене в порядку підлеглості вищому органу (посадовій особі) або до суду. За загальним правилом оскарження можливе протягом одного місяця з часу ознайомлення громадянина з прийнятим рішенням.

5. Виконання рішення. Рішення за результатами розгляду звернення громадян виконується в такому ж порядку, як і інші рішення органу (особи), що його прийняв.

Особливою формою колективного звернення громадян до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування є **електронна петиція**.

З електронною петицією можна звернутися через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, що здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції.

Для створення електронної петиції її автор (ініціатор) заповнює спеціальну форму на офіційному веб-сайті органу, якому вона адресована, або веб-сайті громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронних петицій, та розміщує текст електронної петиції. В електронній петиції має бути викладено суть звернення, зазначено прізвище, ім'я, по батькові автора (ініціатора) електронної петиції, адресу електронної пошти.

Електронна петиція оприлюднюється на відповідному веб-сайті протягом двох робочих днів із дня надсилання її автором (ініціатором).

Електронна петиція, адресована Президенту України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України, розглядається за умови збору на її підтримку не менш як 25 000 підписів громадян протягом не більше трьох місяців із дня оприлюднення петиції.

Вимоги до кількості підписів громадян на підтримку електронної петиції до органу місцевого самоврядування та строку збору підписів визначаються статутом територіальної громади.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що таке звернення громадян? Назвіть його види. **2.** Назвіть і стисло охарактеризуйте стадії провадження за зверненнями громадян. **3.** Поясніть, чому електронна

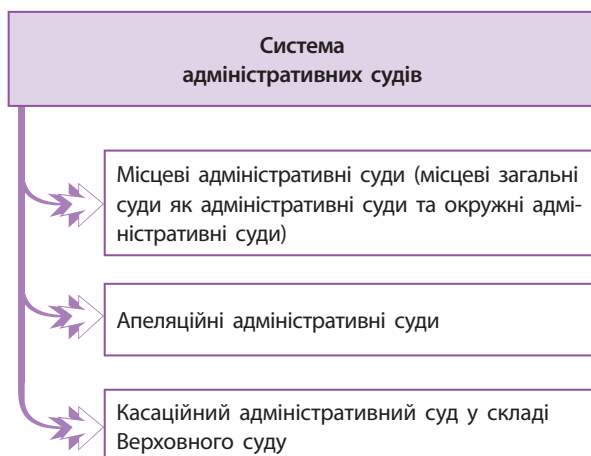
петиція не може вважатися видом звернень громадян. **4.** Визначте етапи проходження електронної петиції, адресованої Президенту України.

§ 14. Адміністративне судочинство. Адміністративні суди. Підвідомчість справ (адміністративна юрисдикція). Стадії адміністративно-судового процесу

Адміністративне судочинство — діяльність адміністративних судів щодо розгляду й вирішення адміністративних справ у порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України (далі — КАСУ).

Адміністративний суд — суд, до компетенції якого віднесено розгляд і вирішення адміністративних справ.

Адміністративні суди діють із метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин (частина 5 статті 125 Конституції України). Систему адміністративних судів визначено в Законі України «Про судоустрій і статус суддів».

Юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи в публічно-правових спорах. Згідно з пунктом 2 частини 1 статті 4 КАСУ, *публічно-правовий спір* — спір, у якому:

- хоча б одна сторона здійснює публічно-владні управлінські функції, у тому числі на виконання делегованих повноважень, і спір виник у зв'язку з виконанням або невиконанням такою стороною зазначених функцій;
- або хоча б одна сторона надає адміністративні послуги на підставі законодавства, яке уповноважує або зобов'язує надавати такі послуги виключно суб'єкта владних повноважень, і спір виник у зв'язку з наданням або ненаданням такою стороною зазначених послуг;
- або хоча б одна сторона є суб'єктом виборчого процесу або процесу референдуму і спір виник у зв'язку з порушенням її прав у такому процесі з боку суб'єкта владних повноважень або іншої особи.

Адміністративні суди розглядають такі спори:

- 1) спори фізичних або юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження;
- 2) спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби;
- 3) спори щодо правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом або процесом референдуму тощо.

Будь-який юридичний процес завжди поділяється на стадії — структурно обумовлені послідовності процесуальних дій. Проведення в адміністративному суді теж має стадійний характер.

Стадії адміністративного судочинства

1. Звернення з адміністративним позовом і відкриття провадження в адміністративній справі. На цій стадії особа подає адміністративний позов у письмовій формі безпосередньо до канцелярії або надсилає поштою. Протягом п'яти днів із дня надходження до адміністративного суду позовної заяви суддя вирішує питання про відкриття провадження
2. Підготовче провадження. На цій стадії визначається предмет спору, остаточне визначення позовних вимог та складу учасників судового процесу. Також вчиняються інші дії, необхідні для всебічного розгляду справи та прийняття правильного рішення в подальшому (витребують докази, призначають експертизи, вирішують відводи тощо). Підготовче провадження має бути проведене протягом 60 днів із дня відкриття провадження у справі
3. Судовий розгляд та ухвалення судового рішення. На цій стадії відбувається дослідження матеріалів справи, з'ясування позицій сторін і вирішується публічно-правовий спір. Суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через 60 днів із дня відкриття провадження у справі. Суд розглядає справу по суті протягом 30 днів із дня початку розгляду справи по суті
4. Перегляд судового рішення (апеляційний порядок; касаційний порядок; перегляд рішення Верховним Судом України; за нововиявленими обставинами). Ця стадія не є обов'язковою, оскільки жодна зі сторін може не оскаржувати рішення суду. Проте можливість оскаржити має кожна зі сторін публічно-правового спору. Апеляційна скарга на рішення суду подається протягом 30 днів, а на ухвалу суду — протягом 15 днів із дня його (її) проголошення. Касаційна скарга на судові рішення подається протягом 30 днів із дня його проголошення
5. Виконання судового рішення. На цій стадії відбувається втілення в життя судового рішення. Судове рішення, яке набрало законної сили, є обов'язковим для учасників справи, для їхніх правонаступників, а також для всіх органів, підприємств, установ та організацій, посадових чи службових осіб, інших фізичних осіб і підлягає виконанню на всій території України. Невиконання судового рішення тягне за собою відповідальність. Судове рішення може бути виконано як добровільно, так і примусово

Учасниками адміністративного судочинства є сторони, треті особи. Сторонами в адміністративному процесі є позивач та відповідач. Позивачем в адміністративній справі можуть бути громадяни України, іноземці або особи без громадянства, підприємства, установи, організації (юридичні особи), суб'єкти владних повноважень. Відповідачем в адміністративній справі є суб'єкт владних повноважень, якщо інше не встановлено КАСУ.

У справах можуть також брати участь органи та особи, яким законом надано право звер-

татися до суду в інтересах інших осіб. У випадках, встановлених законом, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, державні органи, органи місцевого самоврядування, фізичні та юридичні особи можуть звертатися до адміністративного суду з позовними заявами в інтересах інших осіб і брати участь у цих справах.

ЗАВДАННЯ. Подискутуйте! Чи можна вважати зразкові та типові справи в адміністративному судочинстві такими, що запроваджують прецедентну практику?

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення адміністративного судочинства та адміністративного суду. Якою є система адміністративних судів? 2. На які справи поширюється юрисдикція адміністративних судів? 3. Назвіть і стисло охарактеризуйте стадії адміністративного судочинства. 4. Назвіть учасни-

ків адміністративного судочинства. 5. Змодельуйте ситуацію, за якої Уповноважений Верховної Ради з прав людини може звернутися до адміністративного суду з позовною заявою в інтересах громадянина України.

Завдання для самоперевірки до теми 5. Адміністративний процес

1. Визначте нерозривні взаємозумовлюючі та системоутворюючі зв'язки й відносини, які існують між адміністративним процесом та будь-яким з адміністративних проваджень.
2. Відповідно до статті 40 Конституції України право на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів є правом кожної людини, а не тільки громадян України. Згідно із Законом України «Про звернення громадян», цим

правом наділені виключно громадяни України. Закон розглядає це право як суто політичне право, яким іноземці не можуть бути наділені. Доведіть або спростуйте наявність колізії між цими правовими нормами.

3. Визначте в кожній із ситуацій вид звернення громадян.

Ситуація 1. Громадянка Теліга подала звернення до Полтавського міського голови, у якому висловилися за відновлення проведення пісенного фестивалю «Вечори над Ворсклою».

Ситуація 2. Громадянин Дринкалюк звернувся до відповідних державних органів із проханням посприяти йому в отриманні статусу учасника АТО.

Ситуація 3. Учитель однієї зі шкіл міста Дрогобича Шведько звернувся до начальника управління освіти Дрогобицького міськвиконкому з вимогою скасувати наказ директора школи, за яким (наказом) Шведька не було включено до списку педпрацівників, щої отримали премію за підсумками роботи навчального закладу у 2018/2019 навчальному році. Шведько вважає, що він заслуговує на премію не менше, ніж ті його колеги, які її отримали.

Ситуація 4. Жителька міста Тернополя Залозецька написала листа до керівника комунального підприємства, яке займалося вивезенням сміття, у якому довела до його відома, що працівники його підприємства досить часто не повністю висипають сміття зі сміттєвих контейнерів, і жителі міста змушені цілий тиждень зберігати його вдома.

4. Визначте, які права громадянина Турчина було порушено при розгляді його скарги.

Турчин звернувся зі скаргою до виконавчого комітету Козівської сільської ради на свою сусідку по домоволодінню Лизогуб 10 травня 2018 р. Суть скарги зводилася до того, що Лизогуб, використовуючи свою земельну ділянку, унеможливує використання земельної ділянки Турчином за її цільовим призначенням. Ці порушення зводяться, зокрема, до того, що на своїй земельній ділянці поряд із будинком Турчина Лизогуб насадила високих дерев, через що сонячне проміння майже не проникає у вікна житлового приміщення скаржника. Турчин небезпідставно побоюється, що це може призвести до виникнення грибкових захворювань дерев'яної підлоги. Для розгляду скарги було створено комісію на чолі

із заступником сільського голови. Комісія прибула на місце 20 червня 2018 р. умисно в той час, коли Турчина не було вдома. Коли наступного дня Турчин про це дізнався, то поставив вимогу перед комісією провести перевірку скарги в його присутності. Йому було відмовлено на тій підставі, що його вимога вважається повторним зверненням, а відповідно до норм законодавства не розглядаються повторні звернення одним і тим самим органом від одного й того самого громадянина з одного й того самого питання. Тоді Турчин попросив надати йому копію акта, який було складено комісією. Йому в цьому було відмовлено під приводом того, що такий акт є внутрішнім документом органу місцевого самоврядування. Прохання Турчина надати йому можливість бути присутнім на засіданні виконавчого комітету, на якому прийматиметься рішення щодо скарги, було відхилено. Турчину пояснили, що це зроблено для того, щоб не допустити його тиску на двох членів виконавчого комітету, які перебувають у службовій залежності від нього. Відповідь на своє звернення Турчин отримав телефонним дзвінком.

5. Як ви вважаєте, чи має право Уповноважений Президента України з прав дитини та Урядовий Уповноважений із питань сім'ї звернутися до адміністративного суду з позовною заявою в інтересах громадянина України?
6. Визначте критерії, за якими законодавством визначено підсудність адміністративних справ загальним судам, що виступають як адміністративні суди, та окружним адміністративним судам.
7. Визначте спосіб судового захисту, який необхідно обрати фізичній особі в разі неналежного розгляду її звернення до органів державної влади або місцевого самоврядування.
8. Зверніться до місцевого центру з надання адміністративних послуг. З'ясуйте, із якими видами звернень громадяни найчастіше зверталися до органів місцевого самоврядування в поточному році. Порівняйте з попереднім роком. Поясніть відмінність, якщо вона є.
9. Порівняйте: юрисдикційне та неюрисдикційне адміністративне провадження; розгляд справ, які стосуються публічно-правового спору, і справ, які не стосуються публічно-правового спору; заяву й скаргу; пропозицію та електронну петицію; підготовче провадження й судовий розгляд.

Практичне заняття

Стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення (проступки)

ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Після цього уроку ви зможете:

- визначати послідовність стадій провадження у справах про адміністративні правопорушення та етапів окремих стадій
- визначати зміст протоколів про адміністративні правопорушення та складати їх, визначати підстави, які виключають складання протоколів
- визначати обставини, які виключають провадження у справах про адміністративні правопорушення
- виробити навички складання текстів процесуальних документів у справах про адміністративні правопорушення
- покращити свої навички визначення особливостей взаємодії матеріальних та процесуальних норм адміністративного права
- удосконалити навички проведення рольових ігор

ЗАВДАННЯ 1. Розташуйте у правильному порядку дії, які вчиняються на різних стадіях провадження у справах про адміністративні правопорушення.

- А** звернення постанови до виконання
- Б** встановлення фактичних обставин
- В** перевірка законності постанови
- Г** аналіз зібраних матеріалів і обставин

ЗАВДАННЯ 2. Розташуйте у правильному порядку етапи першої стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення.

- А** направлення матеріалів для розгляду справи за підвідомчістю
- Б** з'ясування причин і обставин вчинення правопорушення, виявлення винних, спричиненої шкоди тощо
- В** процесуальне оформлення результатів розслідування
- Г** порушення справи

ЗАВДАННЯ 3. Розташуйте у правильному порядку етапи другої стадії провадження у справах про адміністративні правопорушення.

- А** прийняття постанови по суті справи
- Б** аналіз зібраних матеріалів про обставини справи
- В** доведення змісту постанови до відома правопорушника
- Г** підготовка справи до розгляду та слухання

ЗАВДАННЯ 4. Вставте пропущені слова.

На етапі підготовки справи до розгляду вирішуються такі питання:

- чи належить до ... органу, посадової особи розгляд справи;
- чи правильно складено ... та інші матеріали справи;
- чи ... осіб, які беруть участь у розгляді справи, про час і місце її розгляду;
- чи витребувані ... додаткові матеріали;
- чи підлягають ... клопотання особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, ..., їх законних представників та адвоката.

ЗАВДАННЯ 5. Розв'яжіть задачу.

На 17-річного Артура адміністративною комісією Ужгородського міськвиконкому було накладено штраф у розмірі 40 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за вчинене ним адміністративне правопорушення, передбачене статтею 152 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — КУпАП) (Порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів, правил благоустрою територій населених пунктів). На засіданні комісії Артур присутнім не був, хоча про засідання був повідомлений належним чином. Постанову про накладення штрафу було винесено за його відсутності. Артур вважав, що оскільки він є неповнолітнім, то не може вважатися суб'єктом адміністративного правопорушення й тому в нього немає жодного сенсу оскаржувати постанову. Дайте юридичний аналіз ситуації.

ЗАВДАННЯ 6. Визначте, у чому полягало порушення поліцейським правил складання протоколу про вчинення дрібного хуліганства громадянкою Олею.

Протокол про вчинення адміністративного правопорушення містив такі відомості: дата його складання; посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу правопорушника; час і суть вчинення адміністративного правопорушення; нормативний акт, який врегульовує процес притягнення особи до адміністративної відповідальності; прізвище та місце роботи свідків і потерпілого; пояснення потерпілого; моральна шкода; відмітка про роз'яснення прав та обов'язків потерпілому й свідкам.

ЗАВДАННЯ 7. У кожній із ситуацій визначте обставину, що виключає провадження у справі про адміністративне правопорушення.

Ситуація 1. 25 січня 2016 р. голова Тернопільської районної державної адміністрації Радченко незаконно використала у своїх інтересах інформацію, яка стала їй відома у зв'язку з виконанням службових повноважень. Це правопорушення було виявлено компетентним органом 30 січня 2018 р.

Ситуація 2. Вадим на власному автомобілі доправляв у лікарню тяжко травмованого Павла. Вадим дуже поспішав, оскільки Петро втратив багато крові. При цьому було перевищено швидкість руху й кілька разів порушено правила обгону автомобілів.

Ситуація 3. Василь, якому 20 вересня 2018 р. виповнилося 16 років, того ж дня о 19 годині 35 хвилин вчинив дрібне викрадення чужого майна шляхом шахрайства.

Ситуація 4. Марія, перебуваючи в магазині, переплутала свою торбу з торбою Олени й виїшла із закладу торгівлі із чужим крамом на суму 105 грн.

ЗАВДАННЯ 8. У кожній із ситуацій визначте підставу, унаслідок якої не було складено протокол у зв'язку з вчиненням правопорушення.

Ситуація 1. На громадянина Столяренка було накладено адміністративне стягнення за самовільне збирання дикорослих плодів на ділянках, де це заборонено.

Ситуація 2. Громадянка Попудренко пошкодила умивальник у пасажирському вагоні.

Ситуація 3. Громадянка Феофанова загубила паспорт.

Ситуація 4. Громадянин Курта порушив правила використання об'єктів тваринного світу.

ЗАВДАННЯ 9. Змоделюйте ситуацію, за якої було б вчинено адміністративне правопорушення неповнолітнім. Складіть протокол про це адміністративне правопорушення. Визначте стадію адміністративного провадження, на якій складається протокол.

ЗАВДАННЯ 10. Робота в групах.

1. Складіть (винесіть) постанову у справі про адміністративне правопорушення у сфері підтримання безпеки дорожнього руху (І група).
2. Складіть скаргу на постанову у справі про адміністративне правопорушення у сфері підтримання безпеки дорожнього руху (ІІ група).

ЗАВДАННЯ 11. Проведіть рольову гру за однією з тем: «Розгляд справи про адміністративне правопорушення адміністративною комісією виконавчого комітету міської ради», «Розгляд справи про адміністративне правопорушення судом».

Повторення й узагальнення за розділом І. Адміністративне право України

І рівень складності (кожен тест оцінюється у 0,5 бала)

1. Найменш суворим заходом впливу, що застосовується до неповнолітніх, є
 - А застереження педагогічному чи трудовому колективу за їх згодою, а також окремим особам на їх прохання
 - Б догана
 - В сувора догана
 - Г передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд

2. Юрисдикція адміністративних судів НЕ поширюється на
А спори, що виникають із приводу укладання, виконання, припинення, скасування або визнання нечинними адміністративних договорів	В спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби
Б спори щодо правовідносин, пов'язаних із виборчим процесом або процесом референдуму	Г публічно-правові справи про накладання адміністративних стягнень
3. Електронна петиція, адресована Президенту України, розглядається за умови збору на її підтримку не менш ніж
А 20 000 підписів громадян протягом не більше двох місяців із дня оприлюднення петиції	В 25 000 підписів громадян протягом не більше трьох місяців із дня оприлюднення петиції
Б 50 000 підписів громадян протягом не більше чотирьох місяців із дня оприлюднення петиції	Г 25 000 підписів громадян протягом не більше двох місяців із дня оприлюднення петиції
4. До особливостей адміністративної відповідальності можна віднести
А може наставати за чужу вину	В спрямована виключно на особу винного
Б не може бути понесена в добровільному порядку	Г спрямована виключно на майновий стан особи, яка притягається до відповідальності
5. Види складів адміністративних проступків залежно від ступеня суспільної небезпеки поділяються на
А однозначні й альтернативні	В матеріальні й формальні
Б основні й кваліфіковані	Г описові й бланкетні
6. До заходів процесуального забезпечення провадження у справі про адміністративне правопорушення НЕ можна віднести
А особистий огляд	В вилучення речей і документів
Б адміністративне затримання	Г особисте зобов'язання

II рівень складності (логічна послідовність та логічна пара оцінюються в 1 бал)

7. Розташуйте адміністративні стягнення в порядку зростання ступеня їх суворості.
А громадські роботи	маних унаслідок вчинення адміністративного правопорушення
Б виправні роботи	Г позбавлення спеціального права, наданого певному громадянину (права керування транспортними засобами, права полювання)
В конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, отриманих унаслідок вчинення адміністративного правопорушення	
8. Установіть відповідність між джерелом адміністративного права та його ознаками.
1 Конституція України	А це джерело адміністративного права є зовнішнім запозиченням, що становить частину національного законодавства України
2 закони України	Б це джерело адміністративного права є внутрішнім запозиченням, дія якого поширюється на всіх суб'єктів адміністративного права певної адміністративно-територіальної одиниці
3 міжнародно-правові акти, ратифіковані Україною	В це джерело адміністративного права забезпечує діяльність органів виконавчої влади, місцевого самоврядування й разом із тим визначає способи захисту прав громадян від зловживань із боку владних структур
4 нормативні накази керівників державних підприємств, установ та організацій	Г виключно цим джерелом адміністративного права можуть визначатися права й обов'язки громадян, гарантії зазначених прав, засади

утворення політичних партій, громадських організацій та громадських спілок, організація та діяльність органів виконавчої влади, основи державної служби, засади місцевого самоврядування тощо

Д джерело адміністративного права є єдиним, що встановлює локальні адміністративно-правові норми

9. Установіть відповідність між заходами адміністративного примусу та прикладами їх реалізації.

1 заходи запобігання

2 заходи припинення

3 заходи стягнення

4 заходи поновлення прав

А встановлення карантину

Б адміністративне виселення із самовільно зайнятих жилих приміщень

В відсторонення водіїв, які перебувають у стані сп'яніння, від управління транспортними засобами

Г штрафні бали

Д застереження

III рівень складності (порівняння оцінюється у 3 бали)

10. Визначте спільні та відмінні ознаки скарги й заяви.

IV рівень складності (кожна ситуація оцінюється в 1 бал)

11. У кожній із ситуацій визначте, який саме обов'язок не було виконано державним службовцем.

Ситуація 1. У керівника управління соціального захисту населення Закарпатської ОДА дуже часто було наявне превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень.

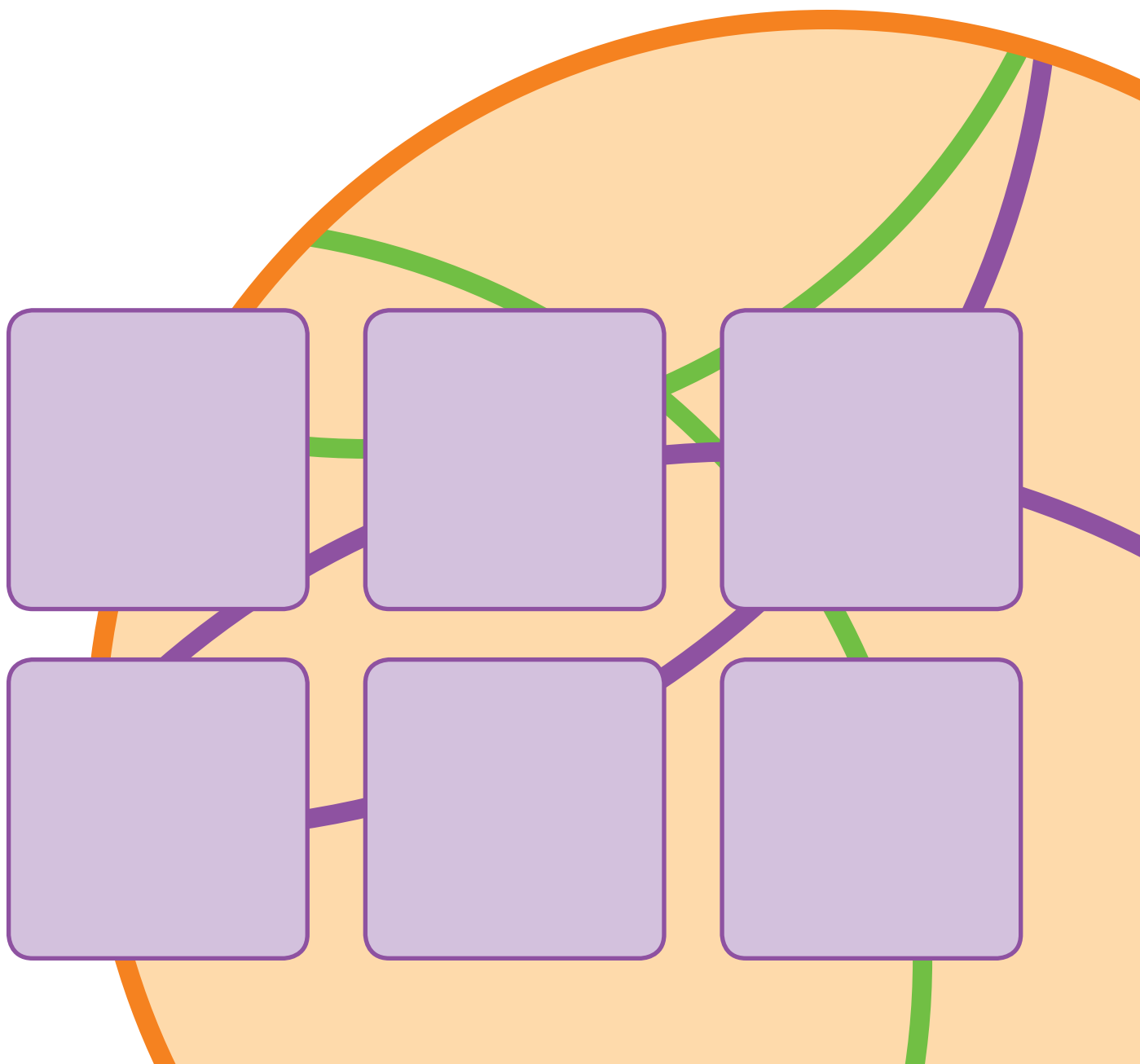
Ситуація 2. Керівник управління освіти Мукачівського міськвиконкому відмовився дати відповідь на запит батька школяра однієї зі шкіл міста щодо преміювання вчителів, учні яких стали переможцями обласних олімпіад.

Ситуація 3. Керівниця відділення Пенсійного фонду міста Луцька грубо поводилася з відвідувачами державної установи, часто заявляла, що країні не треба так багато пенсіонерів, що грошей на всіх не вистачає.

РОЗДІЛ II

ФІНАНСОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Тема 6. Загальна характеристика фінансового права України. Вступ до бюджетного права України

Опанування матеріалу дозволить:

- називати суб'єкти та об'єкти фінансових правовідносин; етапи бюджетного процесу
- описувати фінансові правовідносини; бюджетну систему України
- характеризувати предмет і метод правового регулювання галузі; бюджетний процес; доходи та видатки державного бюджету

Основні поняття: фінансове право, бюджетна система, державний бюджет, доходи, видатки.

§ 15. Поняття фінансового права

Істотною умовою належного виконання діяльності щодо забезпечення інтересів та потреб суспільства є її фінансове забезпечення. Кожен нормативно-правовий акт або рішення державної влади можуть виявитися безрезультатними через відсутність джерел фінансового забезпечення. Тому саме важливість суспільних відносин, спрямованих на фінансове забезпечення суспільних інтересів, обумовлює потребу в їх правовому регулюванні.

ЗАВДАННЯ 1. Поміркуйте! Австрійський економіст Фрідріх Август фон Хайєк зазначав: «Економічний контроль невіддільний від контролю над усім життям людей, бо, контролюючи кошти, не можна не контролювати й цілі». Як можна розуміти цей вислів у контексті фінансових відносин?

Фінансове право — галузь права, норми якої регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі утворення, розподілу та використання коштів держави, органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації їх завдань і функцій.

Норми права, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі фінансової діяльності держави, становлять фінансове право. Тобто предметом фінансового права є суспільні відносини з планомірного утворення,

розподілу та використання коштів держави та місцевого самоврядування для реалізації їх завдань і функцій.

Критерієм відмежування фінансових правовідносин від інших видів відносин у сфері публічного права, що також мають грошовий характер, є те, що однією зі сторін таких відносин є саме держава, яка має виражати й забезпечувати реалізацію публічних фінансових потреб та інтересів.

Об'єктом фінансових правовідносин є відносини з приводу формування, розподілу, використання та контролю державних фондів, які складаються переважно на стадії розподілу процесу відтворення й мають самостійний характер.

Головний суб'єкт, який зацікавлений та зобов'язаний формувати, розподіляти, використовувати фінансові ресурси, — це держава в особі Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України, Рахункової палати України, Державної казначейської служби України, Державної служби фінансового моніторингу України, Державної фінансової інспекції України, Державної фіскальної служби України та інших органів державної влади. Своєрідне місце серед суб'єктів фінансових правовідносин посідають органи місцевого самоврядування, які особливо в умовах децентралі-

заці разом із виконанням державних завдань і функцій забезпечують регіональні інтереси у фінансовій сфері.

Основним методом фінансового права є імперативний.

ЗАВДАННЯ 2. Поміркуйте! Як імперативний метод фінансового права проявляється в суспільних відносинах між громадянами та державою, між юридичними особами та державою?

Специфіка методу фінансового права
Владні вказівки виходять від фінансових органів, із якими інші суб'єкти відносин не перебувають в адміністративній залежності
Метод фінансового права не допускає повного підпорядкування й залежності одного суб'єкта від іншого
Жорсткий ступінь імперативності на всіх рівнях регулювання, який не змінюється, не знижується залежно від типу нормативно-правового акта

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Визначте місце фінансового права в системі публічного права України. Дайте визначення цієї галузі права. 2. Фінансове право свого часу було одним з інститутів іншої галузі права. Визначте цю галузь права. 3. Що є критерієм відмежування фінансових правовідносин від

інших видів відносин у сфері публічного права, що мають грошовий характер? 4. Назвіть об'єкт та суб'єктів фінансових правовідносин. 5. У чому полягає специфіка методу фінансового права?

§ 16. Фінансова та бюджетна системи України

Уся сукупність фінансових інститутів та ланок, органів держави та місцевого самоврядування у сфері фінансових відносин, норми та

інститути фінансового права, які використовуються для розподілу й використання фондів коштів, формують фінансову систему.

Фінансова система	
Як сукупність фінансових інститутів та ланок	Бюджетна система; державні цільові позабюджетні фонди; фінанси суб'єктів господарювання; фінанси обов'язкового державного страхування; кредит (державний, місцевий і банківський)
Як сукупність органів держави та місцевого самоврядування	Міністерство фінансів України; Міністерство фінансів Автономної Республіки Крим; фінансові управління та відділи місцевих державних адміністрацій; Державна фіскальна служба України; органи Державної казначейської служби; Національний банк України та його територіальні управління; органи управління Фонду соціального страхування України тощо
Як сукупність норм та інститутів права	Бюджетне право; податкове право; Банківське право; норми щодо місцевих податків і зборів, оподаткування юридичних осіб тощо

Норми та інститути, що регулюють суспільні відносини в межах фінансової системи України, складають джерела фінансового права.

Конституція України містить норми, що становлять основу джерел фінансового права: вона встановлює обов'язок фізичних та юридичних осіб, засади формування бюджетів різних рівнів, визначає повноваження центральних органів влади, у тому числі у сфері фінансів. Основою серед нормативно-правових актів, що регулюють фінансові правовідносини, є кодекси та закони.

Серед них — Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р., Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 р., Закон України «Про банки і банківську діяльність» тощо.

ЗАВДАННЯ 1. Подискутуйте! Яким чином взаємопов'язані між собою державна та світова фінансова система та якими правовими засобами можна забезпечити їх гармонійний розвиток?

Об'єктивною необхідністю функціонування будь-якої держави та органів місцевої влади

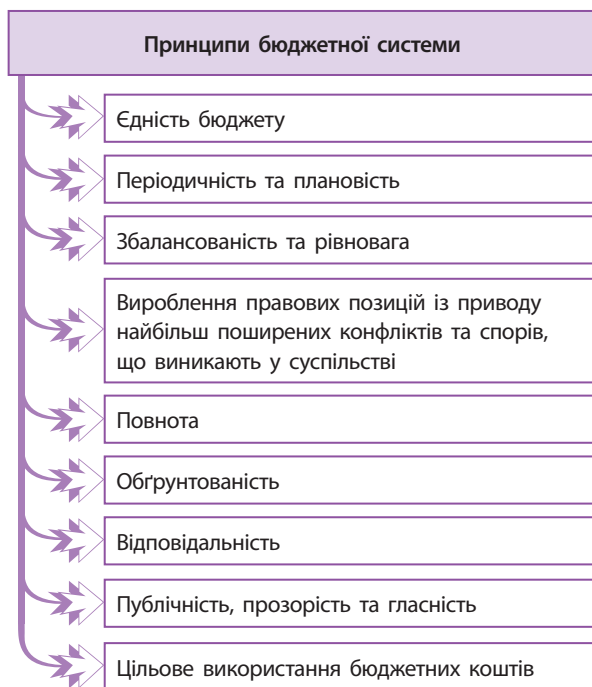
є існування в них бюджету як розпису доходів та видатків.

Бюджет — централізований фонд коштів держави або місцевого самоврядування, у якому закладаються видатки та доходи за певний період.

Бюджетна система України — сукупність Державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права.

Місцевими бюджетами є бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування. Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах), бюджети об'єднаних територіальних громад.

Державний бюджет України — план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Бюджетна система України є дворівневою та складається з Державного бюджету та місцевих бюджетів (стаття 5 Бюджетного кодексу України).

ЦІКАВО!

Бюджет у мішку

Термін «бюджет» походить від давньофранцузького слова «bougette», що означає «шкіряний мішок», сумка». Із таким мішком британський канцлер казначейства приходив на сесію парламенту й розпочинав свій щорічний офіційний фінансовий звіт. Лише з кінця XVIII ст. бюджетом почали називати той документ, який містив розподіл доходів і видатків та був затверджений представницьким органом.

Державний бюджет України, який складається урядом та затверджується Верховною Радою України, формується на основі інформації про доходи та видатки Державного бюджету України. До доходів Державного бюджету України включаються отримувані державою податки, збори, мита, рентні платежі; плата за надання адміністративних послуг, у тому числі плата за видачу ліцензій, дозволів, посвідчень тощо; плата за користування державними коштами; кошти, виплачені в межах санкцій за правопорушення; інші види доходів, передбачені Бюджетним кодексом України. Видатки Державного бюджету України: передбачається спрямування бюджетних коштів на загальнодержавні функції, у тому числі виконання боргових зобов'язань; оборонні потреби; забезпечення громадського порядку та безпеки, функціонування судової влади, економічних структур; охорону навколишнього середовища; роботу житлово-комунального господарства, охорони здоров'я, освіти та науки; духовний та фізичний розвиток; соціальний захист та соціальне забезпечення.

ЗАВДАННЯ 2. Поміркуйте! Як ви розумієте слова 40-го Президента США Рональда Рейгана: «Складати збалансований бюджет — усе одно що захищати свою добродішність: потрібно навчитися говорити «ні»?»

ВАЖЛИВО! Створення позабюджетних фондів органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування та бюджетними установами не допускається. ■

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Назвіть складові, які формують фінансову систему України. 2. Дайте класифікацію органів держави та місцевого самоврядування, які в сукупності є складовою фінансової системи України, за критеріями, обраними вами самостійно. 3. Опрацюйте відповідні статті Конституції України та визначте норми, що становлять основу джерел фінансового права. 4. Визначте, як взаємодіють такі складові фінансового права, як податкове й бюджетне

право. 5. Дайте визначення бюджету. 6. Назвіть принципи бюджетної системи України. 7. Як ви вважаєте, чи існує взаємозалежність між Державним бюджетом України та місцевими бюджетами? 8. Назвіть види доходів Державного бюджету та проведіть їх класифікацію за критеріями, обраними вами самостійно. 9. Назвіть види видатків Державного бюджету та проведіть їх класифікацію за критеріями, обраними вами самостійно.

Завдання для самоперевірки до теми 6. Загальна характеристика фінансового права України. Вступ до бюджетного права України

1. Визначте спільні ознаки методу правового регулювання фінансового та адміністративного права.
2. Основним методом фінансового права є імперативний, однак деякі фінансові відносини регулюються за допомогою диспозитивного методу. Опрацюйте відповідні норми фінансового законодавства та знайдіть серед них диспозитивні. Поясніть, чому законодавством обрано для врегулювання цього виду фінансових відносин саме диспозитивні норми.
3. Як ви вважаєте, чи може Державний бюджет України поповнюватися коштами із зовнішніх джерел? Якщо так, то назвіть ці джерела.
4. У 2007 р. Указом Президента України було достроково припинено повноваження Верховної Ради України. Виділення коштів на проведення позачергових виборів до парламенту Державним бюджетом України на поточний рік не передбачалося. Деякі з політиків вважали, що кошти на вибори можуть бути виділені з Резервного фонду бюджету. Дайте юридичну оцінку таким міркуванням.
5. Порівняйте: фінансові правовідносини та інші види правовідносин у сфері публічного права, що мають грошовий характер; доходи Державного бюджету та видатки Державного бюджету; Державний бюджет та місцеві бюджети.

Тема 7. Податкова система України

Опанування матеріалу дозволить:

- називати принципи системи оподаткування; об'єкти, суб'єкти оподаткування; види юридичної відповідальності за порушення податкового законодавства
- розрізняти та підкріплювати прикладами загальнодержавні й місцеві податки і збори
- описувати відповідальність за порушення податкового законодавства
- аналізувати правові ситуації, використовуючи положення податкового законодавства

Основні поняття: система оподаткування, податки, збори, мито.

§ 17. Система оподаткування

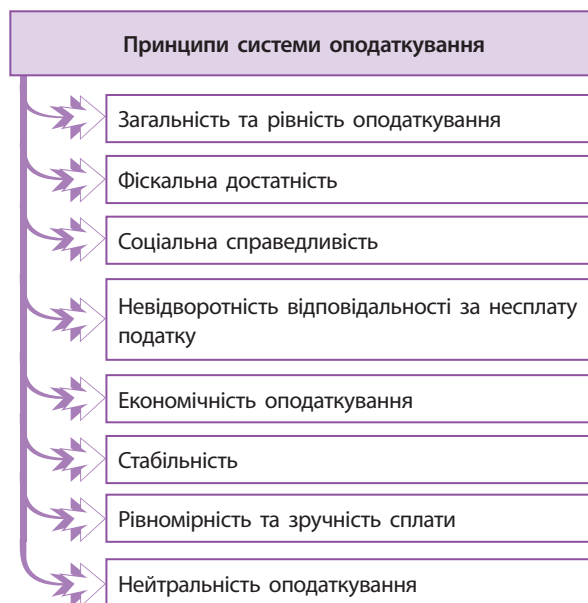
Одним з основних доходів державного бюджету є податки та збори. Сукупність податків та зборів складають систему оподаткування.

Система оподаткування — сукупність загальнодержавних та місцевих податків та зборів, що стягуються в установленому законодавством порядку.

ЗАВДАННЯ 1. Поміркуйте! Американський письменник Олівер Венделл Холмс-старший зазначав, що «податки — це ціна, яку ми платимо за можливість жити в цивілізованому суспільстві». Розкрийте сутність податку на основі цього висловлювання.

ЗАВДАННЯ 2. Подискутуйте! Установіть зміст таких принципів системи оподаткування, як загальність, рівність, фіс-

кальна достатність, соціальна справедливість та стабільність. Який зв'язок існує між ними?

ЦІКАВО!

Держава без податків

У світі достатньо країн, у яких податки або зовсім відсутні, або обмежуються невеликими зборами на соціальні потреби. До таких держав належать Оман, Катар, Кувейт, Бруней, Об'єднані Арабські Емірати, Мальдіви. Наприклад, в ОАЕ діє один єдиний податок на алкоголь, а в Омані та Катарі держава стягує лише плату за соціальне страхування.

Об'єктом оподаткування можуть бути майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством,

із наявністю яких пов'язується виникнення у платника податкового обов'язку. Платниками податків визнаються фізичні особи (резиденти й нерезиденти України), юридичні особи (резиденти й нерезиденти України) та їх відокрем-

лені підрозділи, які мають, отримують (передають) об'єкти оподаткування або провадять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування, і на яких покладено обов'язок зі сплати податків та зборів.

Обов'язки платників податків	Права платників податків
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Стати на облік у контролюючих органах; ▪ вести в установленому порядку облік доходів і витрат, складати звітність щодо податків та зборів; ▪ подавати до контролюючих органів декларації, звітність та інші документи та відомості, що стосуються сплати податків; ▪ виконувати законні вимоги контролюючих органів щодо усунення виявлених порушень законів із питань оподаткування та не перешкоджати їх діяльності; ▪ інші обов'язки, встановлені статтею 16 Податкового кодексу України 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Безоплатно отримувати в контролюючих органах інформацію про податки; ▪ представляти свої інтереси в контролюючих органах самостійно, через податкового агента або уповноваженого представника; ▪ обирати самостійно метод ведення обліку доходів і витрат; ▪ користуватися податковими пільгами за наявності підстав у порядку; ▪ оскаржувати в порядку рішення контролюючих органів, вимагати від них відшкодування збитків; ▪ інші права, встановлені статтею 17 Податкового кодексу України

ВАЖЛИВО! Відповідно до статті 67 Конституції України, кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку й розмірах, встановлених законом. Усі громадяни щорічно подають до подат-

кових інспекцій за місцем проживання декларації про свій майновий стан та доходи за минулий рік у порядку, встановленому законом. ■

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення системи оподаткування. 2. Назвіть різновиди об'єктів оподаткування. Проведіть їх класифі-

кацію за критеріями, обраними вами самостійно. 3. Назвіть платників податків, їхні права та обов'язки.

§ 18. Поняття та види податків і зборів. Відповідальність за порушення податкового законодавства

Податком є обов'язковий, безумовний платіж до бюджету, що стягується з платників податку, а збором є обов'язковий платіж до бюджету, що стягується з платників зборів з умовою отримання ними спеціальної вигоди.

Ознаки податків та зборів: 1) встановлюються виключно законом; 2) обов'язковість і встановлення юридичної відповідальності за ухилення від їх сплати; 3) безоплатність, тобто спрямованість коштів від платника до держави за відсутності зустрічних зобов'язань із

боку держави; 4) безумовність, тобто сплата податку без виконання будь-яких дій із боку держави; 5) нецільовий характер, а саме відсутність чітких вказівок щодо напрямів використання надходжень від певного податку; 6) безповоротність, тобто кошти, сплачені у вигляді податків, не повертаються до платників; 7) платіж здійснюється у грошовій формі; 8) податки надходять виключно до бюджету відповідного рівня.

ЦІКАВО!**Податок на повітря та інші дивні податки**

Історія людства породила багато дивних та й просто безглузких податків, які стягували з народу жадібні правителі. Так, із візантійців брали податок на повітря — так називався податок на розмір побудованого будинку. Один східний паша брав із населення податок на зношування своїх зубів. Правитель Галлії Ліциній просто ввів два додаткові місяці, щоб збирати щомісячний податок не 12 разів на рік, а 14. Спеціальний податок «туфля королеви» виплачували іспанці, якщо на престол раптом вступав неодружений король, — на королівське весілля. Дійсно, як казав мудрий імператор Веспасіан, «гроші не пахнуть».

ФУНКЦІЇ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ

Функції	Зміст
Фіскальна	Наповнення дохідної частини бюджетів усіх рівнів для задоволення потреб суспільства
Регулююча	Регулювання галузей суспільного виробництва й споживання
Контрольна	Регламентування державою дотримання фінансової дисципліни суб'єктами підприємництва, громадянами
Розподільча	Розподіл дохідної частини бюджету для фінансування функцій і завдань держави та органів місцевого самоврядування
Стимулююча	Запровадження окремим платникам податків пільг щодо їх сплати, що стимулює розвиток окремих галузей народногосподарського комплексу або здійснює підтримку незахищених верств населення країни

ВАЖЛИВО! Крім податків і зборів громадяни можуть сплачувати державне мито, яке являє собою

платіж, що стягується переважно за надання адміністративних послуг, наприклад, за видачу громадянам України паспорта для виїзду за кордон, за реєстрацію права власності на нерухоме майно тощо. Державне мито слід відрізнити від мита — непрямого податку, який накладається на товари, що переміщуються через митний кордон. ■

В Україні встановлюються загальнодержавні та місцеві податки і збори.

Загальнодержавні податки і збори	Місцеві податки і збори
Податок на прибуток підприємств. Податок на доходи фізичних осіб. Податок на додану вартість. Акцизний податок. Екологічний податок. Військовий збір. Рентна плата. Мито	Податок на майно Єдиний податок. Збір за місця для паркування транспортних засобів. Туристичний збір

Напрямок вітчизняної податкової політики є підтримка малого підприємництва шляхом введення спрощеного оподаткування. Якщо за загальною системою оподаткування податок на прибуток становить 18%, то за спрощеною системою оподаткування для платників встановлено єдиний податок, який залежить не від розміру отриманого прибутку, а прив'язаний до розміру прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати. Спрощену систему оподаткування можуть використовувати не всі підприємці, а лише ті, кому це дозволено згідно зі статтею 291 Податкового кодексу України.

ВАЖЛИВО! Під значним розміром коштів у контексті кримінальної відповідальності за умисне ухилення від сплати податків слід розуміти суми податків, зборів та інших обов'язкових платежів, які в 1000 і більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян. ■

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОДАТКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Вид відповідальності	Склад правопорушення	Санкції
Фінансова	Порушення строку подання податкових декларацій та іншої інформації контролюючим органам; несплата, порушення строків сплати податків і зборів; несвоєчасна сплату узгодженої суми податкового зобов'язання	Штрафні санкції, пеня
Адміністративна	Неподання або несвоєчасне подання платіжних доручень на перерахування податків і зборів; порушення порядку ведення податкового обліку; ухилення від подання декларації про доходи	Штраф
Кримінальна	Умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів), якщо це призвело до фактичного ненадходження до бюджетів або державних цільових фондів коштів у значних розмірах	Штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком до трьох років із конфіскацією майна

Одним із принципів функціонування системи оподаткування в Україні є невідворотність відповідальності за несплату податку. За порушення податкового законодавства застосовуються

три види юридичної відповідальності: фінансова; адміністративна; кримінальна.

ЗАВДАННЯ. Подискутуйте! У чому полягає сутність вислову політичного діяча Бенджаміна Франкліна «У цьому світі неминучі тільки смерть і податки»?

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення податку і збору. **2.** Назвіть ознаки податків та зборів. **3.** Назвіть функції податків і зборів та розкрийте їх зміст. **4.** Назвіть загальнодержавні та місцеві податки та збори. Визначте, якими принципами керується законодавство, відносячи той чи інший податок або збір до загальнодержавних чи місцевих. **5.** Чи погоджуєтеся ви із твердженням, відповідно до якого стимулююча функція податків знайшла своє відображення в запровадженні спрощеного оподаткування для малого підприємництва? Свою відповідь обґрунтуйте. **6.** Назвіть склад правопорушення податкового законодавства, за які

порушника можна притягнути до фінансової, адміністративної або кримінальної відповідальності. **7.** Назвіть санкції, які можуть бути накладені на порушника податкового законодавства в разі притягнення його до фінансової, адміністративної або кримінальної відповідальності. **8.** Стосовно адміністративної та кримінальної відповідальності діє принцип презумпції невинуватості особи. Визначте, чи поширюється цей принцип на фінансову відповідальність за порушення податкового законодавства.

Завдання для самоперевірки до теми 7. Податкова система України

- Деякі правники вважають, що спрощена система оподаткування, за якою сплачують податки окремі категорії платників податків, порушує принцип рівності оподаткування. Доведіть або спростуйте це твердження.
- Фінансова відповідальність за порушення податкового законодавства не передбачає якихось особливих, тільки їй притаманних санкцій. Вона охоплює два види санкцій. Один із цих видів

зустрічається у двох галузях публічного права та в одній із галузей приватного права, а другий — у двох галузях приватного права. Про які види санкцій і які галузі права йдеться?

- Порівняйте: податок і збір; державні податки й місцеві податки; мито та державне мито; фінансову та адміністративну відповідальність за порушення податкового законодавства.

4. Установіть відповідність між принципами системи оподаткування та їх змістом.
- 1 фіскальна достатність
 - 2 соціальна справедливість
 - 3 економічність оподаткування
 - 4 нейтральність оподаткування
- А встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями
- Б установа строків сплати податків та зборів, виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками
- В установа податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоспроможності платника податків
- Г установа податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків
- Д установа податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування
5. Установіть відповідність між видами прав (обов'язків) платників податків та їхніми прикладами.
- 1 активний обов'язок
 - 2 пасивний обов'язок
 - 3 право, яке належить усім платникам податків
 - 4 право, яке належить не всім платникам податків
- А вимагати від контролюючих органів проведення перевірки відомостей та фактів, що можуть свідчити на користь платника податків
- Б повідомляти контролюючі органи про зміну місця перебування юридичної особи та зміну місця проживання фізичної особи — підприємця
- В не перешкоджати законній діяльності посадової особи контролюючого органу під час виконання нею службових обов'язків
- Г користуватися податковими пільгами
- Д право на встановлення індивідуальних правил сплати податків

Тема 8. Законодавство про банки та банківську діяльність

Опанування матеріалу дозволить:

- називати види банків в Україні
- описувати банківську систему України; порядок створення банків в Україні
- характеризувати основні банківські операції

Основні поняття: банк, НБУ, банківська ліцензія, банківська таємниця.

§ 19. Банківська система України

Банківська система є економічною та організаційно-правовою структурою, яка забезпечує функціонування грошового ринку й економіки загалом, і є сукупністю різних видів банків і банківських інститутів та їх взаємозв'язків.

Банківська система України функціонує відповідно до принципу дворівневої структури. На першому, вищому рівні ієрархії перебуває **Національний банк України**, який відповідно до Закону України «Про Національний банк Укра-

їни» від 20 травня 1999 р. здійснює нагляд та контроль за діяльністю комерційних банків і займається їх розрахунково-кредитним обслуговуванням. Однак найважливішою функцією Національного банку України є забезпечення стабільності національної валюти. Національний банк України здійснює свої функції шляхом адміністративного та індикативного регулювання.

Адміністративне (пряме) регулювання	Індикативне (непряме) регулювання
<ul style="list-style-type: none">■ Реєстрація банків і ліцензування їхньої діяльності; встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;■ застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;■ нагляд за діяльністю банків;■ надання рекомендацій щодо діяльності банків	<ul style="list-style-type: none">■ Визначення норм обов'язкових резервів для банків;■ встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;■ визначення відсоткової політики; рефінансування банків;■ управління золотовалютними резервами, у тому числі валютні інтервенції;■ операції із цінними паперами на відкритому ринку;■ імпорт та експорт капіталу

Комерційні банки — це другий рівень ієрархії дворівневої банківської системи. Вони займаються обслуговуванням юридичних та фізичних осіб.

Банк — юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків.

ЦІКАВО!

Звідки взялися банки

Слово «банк» походить від італійського слова «banco» — «стіл», на якому середньовічні мініяйла розкладали свої монети. Слова «banquier» та «bankier» французькою та німецькою мовами означають власника капіталу, який одноосібно визначає стратегію й тактику використання фінансових ресурсів.

Банки в Україні можуть функціонувати як державні (100% статутного капіталу належать державі), так і приватні (акціонерні) та кооперативні. Порядок створення та функціонування банків урегульовано Законом України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 р.

Вимоги до створення банку
Організаційно-правова форма: публічне акціонерне товариство або кооперативний банк
Найменування банку має містити слово «банк», а також вказівку на організаційно-правову форму банку
Мінімальний статутний капітал не може бути меншим за 500 млн грн
Мінімальна кількість учасників кооперативного банку має бути не менше 50 осіб
Власники істотної участі в банку повинні мати бездоганну ділову репутацію та задовільний фінансовий/майновий стан

ВАЖЛИВО! Банки мають право самостійно володіти, користуватися та розпоряджатися майном, що перебуває в їхній власності. Держава не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями держави, якщо інше не передбачено законом або договором. Національний банк України не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями Національного

банку України, якщо інше не передбачено законом або договором. ■

Для створення банку Уповноважена засновником особа подає документи для проведення державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, після погодження Національним банком України статуту цієї особи. Юридична особа набуває статусу банку й право на здійснення банківської діяльності тільки після отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків. Забороняється здійснювати банківську діяльність без отримання банківської ліцензії. Банк не має права передавати банківську ліцензію третім особам.

ВАЖЛИВО! Банкам забороняється здійснювати ризикову діяльність, що загрожує інтересам вкладників або інших кредиторів банку. Банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (за винятком реалізації пам'ятних, ювілейних та інвестиційних монет) і страхування, крім виконання функцій страхового посередника. Банкам забороняється здійснювати без відображення в зобов'язаннях та активах банку операції шляхом залучення коштів фізичних осіб із метою їх прямого розміщення в кредити. ■

ЗАВДАННЯ. Поміркуйте! Що мав на увазі французький філософ Шарль Луї Монтеск'є, коли казав «Банкіри підтримують державу так само, як мотузка підтримує повішеного»?

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. У чому полягає призначення банківської системи України? 2. Назвіть складові банківської системи України. 3. Назвіть види регулювання, які здійснює Національний банк України для виконання своїх функцій. 4. Як складові індикативного регулювання безпосередньо спрямовані на забезпечення стабільності національної

грошової одиниці? 5. Що таке банк? Назвіть вимоги, які висуває законодавство до створення банків. 6. Охарактеризуйте порядок створення банків в Україні. 7. Визначте, із чим пов'язана наявність заборон для комерційних банків щодо заняття ними окремими видами підприємницької діяльності.

§ 20. Банківські операції. Заходи впливу, що застосовуються до банків у разі порушення ними законодавства

Банківські операції — комплекс взаємопов'язаних дій, угод та послуг, що здійснюються

банками, яким надане чинним законодавством виключне право на їх здійснення.

БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ

Вид	Характеристика
Фінансові операції	<ul style="list-style-type: none">▪ Залучення у вклади (депозити) коштів та банківських металів від необмеженого кола юридичних і фізичних осіб;▪ відкриття та ведення поточних (кореспондентських) рахунків клієнтів, у тому числі в банківських металах, та рахунків умовного зберігання;▪ розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик
Кредитні операції	<ul style="list-style-type: none">▪ Здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені;▪ надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;▪ придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);▪ лізинг

Банк, крім здійснення фінансових та кредитних операцій, має право здійснювати також діяльність щодо: 1) інвестицій; 2) випуску власних цінних паперів; 3) випуску, розповсюдження та проведення лотерей; 4) зберігання цінностей або надання в майновий найм (оренду) індивідуального банківського сейфа; 5) інкасації коштів та перевезення валютних цінностей тощо.

ЗАВДАННЯ. Подискутуйте! Американський письменник Марк Твен зазначав: «Банкір — це людина, яка позичить вам парасольку в сонячну погоду, щоб забрати її, як тільки починається дощ». У чому сутність цього вислову?

Для здійснення банківської діяльності банки відкривають та ведуть кореспондентські рахунки в Національному банку України й інших банках в Україні та за її межами, банківські рахунки для фізичних і юридичних осіб у гривнях та іноземній валюті. Банківські розрахунки проводяться в готівковій та безготівковій фор-

ЦІКАВО!

Берегти таємницю клієнта

Інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, системи охорони банку та клієнтів (коди, що використовуються банками для захисту інформації тощо), яка стала відомою банку в процесі здійснення банківських операцій, є банківською таємницею. За розголошення банківської таємниці банки та їхні співробітники несуть юридичну відповідальність.

мах. Банки в Україні можуть використовувати як платіжні інструменти платіжні доручення, платіжні вимоги, вимоги-доручення, векселі, чеки, банківські платіжні картки та інші дебетові й кредитові платіжні інструменти, що застосовуються в міжнародній банківській практиці.

ВАЖЛИВО! Банк здійснює діяльність, надає банківські та інші фінансові послуги в національній валюті, а за наявності відповідної ліцензії Національного банку України — в іноземній валюті. ■

Комерційні банки перебувають під постійним наглядом та контролем Національного банку України, який має право застосовувати до них як реакцію на порушення чинного законодавства зокрема, такі заходи впливу:

- письмове застереження;
- зупинення виплати дивідендів або розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;
- встановлення для банку підвищених економічних нормативів;
- обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій із високим рівнем ризику;
- накладання штрафів на керівників банків та власне банки;
- тимчасова, до усунення порушення, заборона використання власником істотної участі в банку права голосу (тимчасова заборона права голосу);
- позбавлення генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій;
- віднесення банку до категорії проблемного або неплатоспроможного;
- відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку тощо.

Підстави застосування заходів впливу

Результати інспекційних перевірок діяльності банків.
Результати аналізу дотримання банками вимог банківського законодавства з використанням статистичної звітності.
Результати перевірок діяльності банків аудиторськими організаціями.
Пропозицій фонду гарантування вкладів фізичних осіб.
Результати перевірок дотримання банками валютного законодавства, здійснених уповноваженими працівниками Національного банку

ВАЖЛИВО! Національний банк має право запровадити особливий режим контролю за діяльністю банку, що є додатковим інструментом банківського нагляду, та призначити куратора банку, який здійснює посилений контроль за діяльністю банку, перебуваючи безпосередньо в банку та/або шляхом проведення аналізу фінансової, статистичної звітності та іншої інформації щодо діяльності банку. ■

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення поняття «банківські операції». 2. Назвіть види банківських операцій. 3. Які ще види діяльності, крім фінансових операцій, може здійснювати банк? 4. Які рахунки відкривають банки для здійснення банківської діяльності? 5. У якій формі проводяться банківські розрахунки? 6. Назвіть види платіжних інструментів, які використовують банки. 7. Побудуйте логічну послідовність банківських платіжних інструментів залеж-

но від найбільш поширених до найменш поширених. 8. Назвіть вид операції банку, неналежне виконання якої може мати наслідком внесення Фондом гарантування вкладів фізичних осіб пропозиції Національному банку України щодо застосування до банку заходів впливу. 9. Назвіть підстави застосування заходів впливу до банку. 10. Проведіть класифікацію заходів впливу до банків за критеріями, обраними вами самостійно.

Завдання для самоперевірки до теми 8. Законодавство про банки та банківську діяльність

1. Згідно зі статтею 99 Конституції України, забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією Національного банку України. За 22 роки існування гривні як національної грошової одиниці відбулося її здешевлення приблизно в 15 разів стосовно провідної валюти світу — американського долара. Як ви вважаєте, чи дає цей факт підставу для висновку, що Національний банк України не виконує своєї основної функції? Свою відповідь обґрунтуйте.
2. Останнім часом в Україні у зв'язку з посиленням боротьби з корупцією право клієнтів банків щодо нерозголошення цією фінансовою установою банківської таємниці дещо знівельовано. Як ви вважаєте, чи не суперечать такі тенденції в розвитку законодавства конституційній нормі, яку містить частина 3 статті 22 Конституції України? Свою відповідь обґрунтуйте.
3. Поясніть, чому згідно із законодавством в Україні діє Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, однак не існує Фонду гарантування вкладів юридичних осіб.
4. Законодавство про банки й банківську діяльність складається з імперативних і диспозитивних норм. Визначте, який із цих видів правових норм за методом правового регулювання переважає в банківському законодавстві.
5. Із переліку заходів впливу, що можуть застосовуватися до банків, визначте найбільш дієві стосовно оздоровлення банків.
6. Порівняйте: адміністративне та індикативне регулювання, яке здійснюється Національним банком України для виконання своїх функцій; кредитні й фінансові операції банків.

Повторення й узагальнення за розділом II. Фінансове право України

I рівень складності (кожен тест оцінюється у 0,5 бала)

- Суб'єктом фінансових правовідносин НЕ є
 - Верховна Рада України
 - Рахункова палата
 - Державна фіскальна служба
 - Національний банк України
- За порушення бюджетного законодавства настає відповідальність
 - адміністративна
 - кримінальна
 - дисциплінарна
 - конституційна
- Оберіть правильне визначення поняття «бюджетний процес».
 - регламентована нормами права діяльність, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, затвердженням та аналізом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України
 - регламентована певними джерелами права діяльність, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України
 - регламентована нормами права діяльність, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і перевіркою цього виконання, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України
 - регламентована нормами права діяльність, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем за їх виконанням, розглядом звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України
- До активних банківських операцій можна віднести
 - залучення й розміщення вкладів і депозитів
 - отримання кредитів в інших банках
 - інвестиційні операції
 - емісія цінних паперів
- Найменш суворим заходом впливу, що може застосовуватися до банків у разі порушення ними законодавства, із-поміж перелічених нижче є
 - встановлення для банку підвищених економічних нормативів
 - підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами
 - обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій, у тому числі операцій із пов'язаними з банком особами
 - зупинення виплати дивідендів або розподілу капіталу в будь-якій іншій формі
- До місцевих податків належать
 - екологічний податок
 - єдиний податок
 - рентна плата
 - мито

II рівень складності (логічна послідовність та логічна пара оцінюються в 1 бал)

- Розташуйте заходи впливу, що можуть бути застосовані до банків, у порядку зростання ступеня їх суворості.
 - укладення письмової угоди з банком, за якою банк або визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування та/або адекватності системи управління ризиками тощо
 - скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку
 - встановлення для банку підвищених економічних нормативів
 - зупинення виплати дивідендів або розподілу капіталу в будь-якій іншій формі
- Установіть відповідність між принципом податкового законодавства та його змістом/
 - фіскальна достатність
 - соціальна справедливість
 - економічність оподаткування
 - нейтральність оподаткування
 - встановлення податків та зборів з урахуванням необхідності досягнення збалансованості витрат бюджету з його надходженнями

- Б** установлення строків сплати податків та зборів, виходячи з необхідності забезпечення своєчасного надходження коштів до бюджетів для здійснення витрат бюджету та зручності їх сплати платниками; в) установлення податків та зборів у спосіб, який не впливає на збільшення або зменшення конкурентоспроможності платника податків
- Г** установлення податків та зборів відповідно до платоспроможності платників податків
- Д** установлення податків та зборів, обсяг надходжень від сплати яких до бюджету значно перевищує витрати на їх адміністрування
- 9.** Установіть відповідність між видом податків та їх характерними ознаками.
1 акцизний податок	А його об'єктом є загальний оподатковуваний дохід платника за місяць
2 податок на додану вартість	Б основний (прямий, загальнодержавний) податок, який сплачують за результатами своєї господарської діяльності з прибутку всі юридичні особи незалежно від форми власності
3 податок на прибуток підприємств	В непрямий загальнодержавний податок, платіж, який додається до ціни товарів (послуг) під час їх продажу або ввезення в Україну
4 прибутковий податок із громадян;	Г непрямий загальнодержавний податок на окремі товари (продукцію), що включається до ціни відповідного товару або плати за послуги
	Д прямий місцевий податок, об'єктом оподаткування якого є майно

III рівень складності (порівняння оцінюється у 3 бали)

- 10.** Визначте спільні та відмінні ознаки доходів і видатків державного бюджету України.

IV рівень складності (завдання оцінюється у 3 бали)

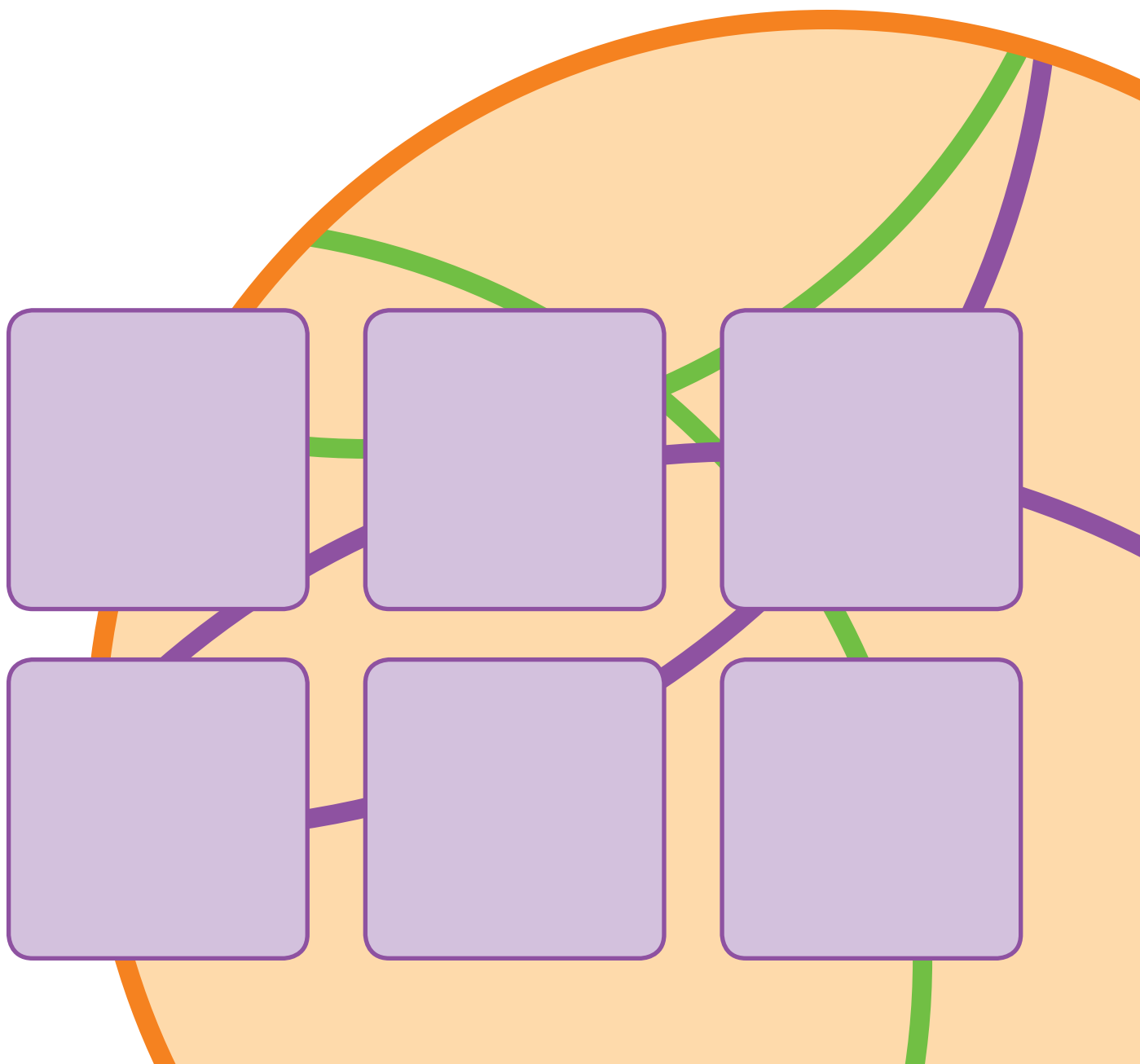
- 11.** Визначте суму, яку необхідно внести в банк під 10% річних, щоб за три роки нарощена сума склала 60 тис. грн.

РОЗДІЛ III

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

УКРАЇНИ

Тема 9. Загальна характеристика кримінального права України

Опанування матеріалу дозволить:

- називати предмет і джерела кримінального права
- описувати Кримінальний кодекс України, його дію відносно осіб у просторових та часових межах
- характеризувати завдання та принципи Кримінального кодексу України

Основні поняття: кримінальне право, Кримінальний кодекс України.

§ 21. Кримінальне право. Кримінальний кодекс, його загальна характеристика, завдання та юридична дія

Кримінальне право — галузь права, яка включає в себе сукупність нормативно-правових актів, у яких визначаються підстави й принципи кримінальної відповідальності, злочинність і караність діянь, а також підстави звільнення особи від кримінальної відповідальності та покарання.

Кримінальне право складається з Кримінального кодексу України (КК), а також рішень Конституційного Суду України, міжнародно-правових договорів України, рішень Європейського суду, інші нормативно-правові акти, які регулюють кримінально-правові відносини.

Джерела кримінального права:

- Конституція України
- Кримінальний кодекс України
- Рішення Конституційного Суду України
- Постанови Пленуму Верховного Суду України
- міжнародні договори та міжнародні угоди
- практика Європейського суду з прав людини
- правова доктрина

Предметом кримінального права є суспільні відносини, що виникають у зв'язку з вчиненням

і з приводу вчинення діяння, передбаченого Кримінальним кодексом.

Принципи кримінального права України — основні начала (положення), засади, що характеризують суть кримінального права.

1. *Принцип законності.* У загальній формі його закріплено в Конституції України таким положенням: «Ніхто не може відповідати за діяння, які на час вчинення не визнавалися законом як правопорушення» (частина 2 статті 58). Зміст цього принципу розкривається також у частині 2 статті 4 КК, згідно із чим «злочинність і караність діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння».

2. *Принцип рівності громадян перед законом* означає, що особи, які вчинили злочин, рівні перед законом і підлягають кримінальній відповідальності незалежно від статі, національності, походження, майнового стану, обійманої посади, віросповідання, переконання тощо.

3. *Принцип особистої відповідальності* за наявності вини особи є відображенням загальноконституційного принципу, відповідно до якого «юридична відповідальність особи має

індивідуальний характер» (частина 2 статті 61 Конституції). Згідно із цим принципом особа, яка вчинила діяння, що виписано в законі як злочин, підлягає особистій кримінальній відповідальності.

ЗАВДАННЯ. Поміркуйте! Яку роль у кримінальному праві відіграють принципи кримінального права, якщо умови притягнення до кримінальної відповідальності описані у Кримінальному кодексі України?

Кримінальний кодекс України (ККУ) — нормативний законодавчий акт, що визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Кримінальний кодекс України має своїм *завданням* правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, до-

вкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Слід зазначити, що виключно ККУ визначає питання злочинності та караності діянь. Структура ККУ передбачає наявність двох взаємопов'язаних частин:

- *загальної*, у якій містяться норми загального значення, що визначають основи кримінальної відповідальності, надають поняття злочину, суб'єкта злочину, вини, співучасті, повторності, називають види покарання за злочини та інше;
- *особливої*, що містить норми, у яких передбачена відповідальність за окремі види злочинів і зазначені покарання, застосовувані до осіб, що їх вчинили.

Текст Кримінального кодексу України доступний за пошуком у мережі Інтернет: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#n11>

Дія Кримінального кодексу		
За колом осіб	У просторі	У часових межах
<p>1. Громадяни та особи без громадянства, що постійно проживають на території України, які вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за ККУ, окрім випадків:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ якщо інше передбачено міжнародними договорами, ▪ якщо вказані суб'єкти за вчинені злочини зазнали кримінального покарання за межами України. <p>2. Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за ККУ в разі:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ якщо це передбачено міжнародними договорами; ▪ якщо вони вчинили передбачені ККУ тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України; ▪ якщо вони вчинили злочини, передбачені в частині 2 статті 8 ККУ 	<p>1. Особи, які вчинили злочини на території України, підлягають кримінальній відповідальності.</p> <p>2. Злочин визнається вчиненим на території України, якщо його було виконавцем або співучасником почато, продовжено, закінчено або припинено на території України.</p> <p>3. Питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників, які не підсудні у кримінальних справах судам України, у разі вчинення ними злочину на території України вирішується дипломатичним шляхом</p>	<p>1. Злочинність і караність, інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, що діяв на час вчинення цього діяння.</p> <p>2. Часом вчинення злочину визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності.</p> <p>3. Закон про кримінальну відповідальність, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, має зворотню дію в часі</p>

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Дайте визначення галузі кримінального права. 2. Визначте місце кримінального права в системі права України. 3. Назвіть джерела кримінального права. 4. Що є предметом кримінального права? 5. Назвіть і стисло охарактеризуйте принципи кримінального права. 6. Що

визначає Кримінальний кодекс України? 7. Яким є завдання ККУ? 8. Що визначають загальна та особлива частини ККУ? 9. Розкрийте особливості дії ККУ за колом осіб, у просторі та в часових межах.

Тема 10. Злочин

Опанування матеріалу дозволить:

- називати ознаки злочину; види злочинів; стадії вчинення злочину; види співучасників злочину
- описувати склад злочину; види вини; причинний зв'язок; мотив і мету злочину; форми співучасті у вчиненні злочину
- розрізняти співучасників злочину
- характеризувати види злочинів; стадії вчинення злочину
- аналізувати правові ситуації на основі положень ККУ

Основні поняття: злочин, склад злочину, неосудність, вина; замах на злочин, співучасник злочину.

§ 22. Злочин. Ознаки, склад, види злочинів. Неосудність

Злочин — передбачене Кримінальним кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

У кожному складі злочину виділяють його елементи. Ними є: об'єкт злочину, об'єктивна сторона злочину, суб'єкт і суб'єктивна сторона злочину. У своїй єдності ці об'єктивні та суб'єктивні ознаки й утворюють склад злочину.

ЗАВДАННЯ. Поміркуйте. Яка дія або бездіяльність не є злочином?

Склад злочину — сукупність встановлених у кримінальному законі юридичних ознак

(об'єктивних і суб'єктивних), що визначають вчинене суспільно небезпечне діяння як злочинне.

Ознаки злочину:

- протиправність, тобто передбаченість кримінальним законодавством;
- суспільна небезпечність — злочин завдає шкоди чи створює загрозу спричинення такої шкоди об'єктам, що охороняються кримінальним законодавством;
- винність — злочин є діянням, що вчиняється умисно або з необережності;
- це діяння, вчинене суб'єктом злочину.

Класифікація злочинів за ступенем тяжкості та передбачене покарання

Невеликої тяжкості	Середньої тяжкості	Тяжкі	Особливо тяжкі
Позбавлення волі на строк не більше двох років або інше, більш м'яке покарання, за винятком основного покарання у вигляді штрафу в розмірі понад 3000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян	Штраф у розмірі не більше 10 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років	Штраф у розмірі не більше 25 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років	Основне покарання у вигляді штрафу в розмірі понад 25 000 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі

Поняття *неосудності* є похідним від поняття осудності: особа, яка перебуває в стані неосудності, не підлягає кримінальній відповідальності й покаранню за вчинене суспільно небезпечне діяння, оскільки вона не є суб'єктом злочину. У Кримінальному кодексі поняття неосудності трактується за допомогою двох критеріїв:

1. **Медичного** — це психічні захворювання, що істотно впливають на свідомість і волю людини. У частині 2 статті 19 Кримінального кодексу зазначено чотири види психічних захворювань:

- 1) *хронічна психічна хвороба*, яка є прогресуючою, важковиліковою або взагалі невиліковою (наприклад шизофренія, епілепсія, параноя, прогресивний параліч, маніакально-депресивний психоз тощо);
- 2) *тимчасовий розлад психічної діяльності* — це гостре короткочасне психічне захворювання, що відбувається, як правило, у вигляді нападів (зокрема, патологічні

афекти, алкогольні психози, біла гарячка та інші);

- 3) *недоумство (олігофренія)* — постійне, стійкий вид порушення психіки, що вражає розумові здібності людини. Формами слабоумства є ідіотія, імбецильність та дебільність;
 - 4) *інший хворобливий стан психіки* — це такий хворобливий розлад психіки, який не охоплює раніше названі види психічних захворювань. До них належать тяжкі форми психастенії, явища абстиненції при наркоманії та інше.
2. **Юридичного**, що включає в себе дві ознаки:
- 1) *інтелектуальну* — особа не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність), тобто фактичну сторону діяння та не розуміє справжнього змісту своєї поведінки, а тому не може розуміти і його суспільну небезпечність або ж особа не розуміє, що її дії або бездіяльність мають суспільно небезпечний характер.
 - 2) *вольову* — особа не могла керувати ними.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що таке злочин? Які його ознаки? 2. Надайте визначення поняття «склад злочину». Які елементи входять до складу злочину? 3. На підставі якого критерію здійснюється розмежування злочинів за тяжкістю? 4. Що таке неосудність? Назвіть критерії, що покладені в основу

цього поняття. 5. Поясніть, чому предмет злочину не може вважатися самостійним елементом складу злочину. 6. Поясніть, чому в конкретних кримінально-правових нормах найбільш повно законодавцем закріплюються ознаки саме об'єктивної сторони складу злочину.

§ 23. Вина, її види. Мотив і мета. Співучасть у вчиненні злочину

Вина — психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої Кримінальним кодексом України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Умисел і його види (стаття 24 Кримінального кодексу):

- **прямий** — особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки та бажала їх настання;
- **непрямий** — особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії чи бездіяльності), передбачала його суспільне

небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала настання цих наслідків. **Необережність і її види** (стаття 25 Кримінального кодексу):

- **злочинна самовпевненість** — особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії чи бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення;
 - **злочинна недбалість** — особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків, хоча мала й могла їх передбачати.
- Мотив злочину** — це спонукання до вчинення злочину, а **мета** — уявлення про його суспільно небезпечний наслідок, про ту шкоду, яка

для винного є бажаною. З огляду на це мотив дозволяє визначити, чому особа вчиняє злочин, а мета — заради чого, до якого результату спрямована її суспільно небезпечна діяльність.

Стадії вчинення злочину — визначені законом етапи підготовки й безпосереднього вчинення злочину.

Закінченим злочином визнається діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини Кримінального кодексу України.

Незакінчений злочин. Кримінальний кодекс України визначає дві стадії попередньої злочинної діяльності, пов'язаної із вчиненням злочину:

1) **готування до злочину**, тобто підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину.

2) **замах на злочин** — це вчинення особою із прямим умислом діяння, безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі. Замах на злочин, у свою чергу, може бути **закінченим** (якщо особа виконала всі дії, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця, але злочин не було закінчено з причин, які не залежали від її волі) або **незакінченим** (якщо особа з причин, що не залежали від її волі, не виконала всіх дій, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця).

Суспільно небезпечні наслідки — шкода, що завдається або може бути завдана об'єкту, предмету або потерпілому. У злочинах, що спричиняють суспільно небезпечні наслідки,

обов'язковим є встановлення **причинного зв'язку**, тобто об'єктивно існуючого зв'язку між злочинним діянням і суспільно небезпечними наслідками.

Відповідно до статті 17 Кримінального кодексу України добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця. **Добровільна відмова** має такі особливості:

- добровільність — суб'єкт припиняє реалізацію умислу на вчинення злочину за власною волею, не вимушено;
- остаточність — суб'єкт повністю безповоротно відмовляється від вчинення злочину;
- усвідомлення особою можливості доведення злочину до кінця.

Особа, яка добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину.

Співучасть у злочині — умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину.

Характерні особливості співучасті у злочині:

1. Можлива лише у вчиненні злочину.
2. Беруть участь декілька суб'єктів злочину — фізичних, осудних осіб.
3. Участь у вчиненні злочину має бути спільною (взаємоузгодженість дій і зусиль кожного зі співучасників).
4. Злочин, що вчиняється співучасниками, є виключно умисним, при цьому кожен зі співучасників має діяти умисно.
5. Існування змови на вчинення злочину.

Види співучасників злочину			
Виконавець (співвиконавець)	Організатор	Підбурювач	Пособник
Особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо або шляхом використання інших осіб вчинила злочин, передбачений Кримінальним кодексом	Особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням або яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації	Особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину	Особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину

Форма співучасті у злочині — це спосіб об'єднання співучасників злочину з відповідним розподілом між ними ролей. За об'єктивним критерієм форми співучасті поділяють на просту та складну. Проста співучасть передбачає, що

співучасниками злочину є лише його виконавці. Складна співучасть характеризується розподілом ролей між співучасниками злочину — організатором, підбурювачем, пособником.

ЗАПИТАННЯ ТА ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ

1. Що таке вина? Які види вини встановлені в ККУ? Поясніть, чому злочини з формальним складом можуть бути вчинені тільки з прямим умислом. 2. Дайте визначення поняття «суспільно небезпечні наслідки». Чи є вони обов'язковими для будь-якого складу злочину? Поясніть, чому. 3. Назвіть стадії вчинення злочину. 4. Що таке готування? У яких діях воно виражається? 5. Які види замаху передбачені Кримінальним кодексом України? У чому полягає принципова відмінність між ними? 6. Охарактеризуйте добровільну відмову від доведення зло-

чину до кінця. Поясніть, чому добровільна відмова від доведення злочину до кінця завжди можлива на стадії незакінченого замаху на злочин, але не завжди можлива на стадії закінченого замаху. 7. Наведіть приклад злочину, у яких збігаються мета й мотив злочину. 8. Дайте визначення співучасті у злочині. 9. Назвіть види співучасників та поясніть, у чому полягає роль кожного з них у вчиненні злочину. 10. Які форми співучасті вам відомі? 11. Змодельуйте ситуацію простої співучасті у злочині без попередньої змови співучасників.

Завдання для самоперевірки до теми 9. Загальна характеристика кримінального права України і теми 10. Злочин

1. Складіть класифікацію джерел кримінального права за критеріями, обраними вами самостійно.
2. Перегляньте рішення Конституційного Суду за останні десять років і знайдіть серед них ті, які можуть вважатися джерелами кримінального права України. Проаналізуйте зміни, внесені до ККУ за цей період, і встановіть, чи може бути пов'язано внесення цих змін із відповідними рішеннями Суду.
3. Ознайомтеся з переліком Постанов Верховного Суду України, винесених ним із 2001 р. Визначте серед них ті, які можуть вважатися джерелами кримінального права України. Висловіть свою думку з приводу того, чи мають ці Постанови прецедентний характер.
4. Визначте міжгалузеві принципи права, дія яких поширюється на кримінальне право.
5. Визначте, у чому полягає принципова відмінність від передбачуваності суспільно небезпечних наслідків у разі злочинної недбалості та непрямого умислу.
6. Змодельуйте ситуацію, за якої заподіяння шкоди особі на її прохання може бути кваліфіковане як злочин не лише з боку заподіювача, але й із боку потерпілого.
7. Поясніть, чому суб'єкт злочину, який примусив неосудну особу або особу, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, вчинити протиправне діяння, вважається не організатором злочину чи його підбурювачем, а виконавцем.
8. Чому не вважається добровільною відмовою від доведення злочину до кінця відмова від повторення посягання після закінченого замаху на злочин?
9. Чому злочинну самовпевненість іноді називають змішаною формою вини?
10. Поясніть, чому для поділу замаху на закінчений і незакінчений не може бути обрано об'єктивний критерій.
11. Змодельуйте ситуацію, за якої замовник умисного вбивства вважався б підбурювачем, і ситуацію, за якої ця ж особа вважалася б організатором злочину.
12. Складіть класифікацію видів пособництва за критеріями, обраними вами самостійно.
13. Порівняйте: кримінальне право та інші галузі публічного права; Особливу та Загальну частини Кримінального кодексу; прямий умисел і побічний умисел; злочинну недбалість і злочинну самовпевненість; мотив і мету злочину; замах на злочин і готування до злочину; закінчений замах і незакінчений замах; виконавця та організатора злочину; пособника та підбурювача злочину.

Тема 11. Кримінальна відповідальність

Опанування матеріалу дозволить:

- називати обставини, що виключають злочинність діяння
- описувати підстави кримінальної відповідальності; підстави звільнення від кримінальної відповідальності
- порівнювати необхідну оборону та крайню необхідність; крайню необхідність і діяння, пов'язане з ризиком
- розрізняти фізичний і психічний примус; обставини, що виключають злочинність діяння, і підстави звільнення від кримінальної відповідальності
- аналізувати правові ситуації на основі положень Кримінального кодексу

Основні поняття: кримінальна відповідальність, необхідна оборона, крайня необхідність, уявна оборона.

§ 24. Кримінальна відповідальність. Поняття та види обставин, що виключають злочинність діяння. Підстави звільнення від кримінальної відповідальності

Кримінальна відповідальність — найсуворіший вид юридичної відповідальності, встановлений державою в санкціях статей Особливої частини Кримінального кодексу, що застосовується тільки судом у кримінально-процесуальному порядку до суб'єкта злочину та полягає в позбавленні винної особи певних належних їй благ матеріального, організаційного чи особистого характеру.

Кримінальна відповідальність характеризується ознаками:

- встановлюється державою тільки в Кримінальному кодексі України;
- накладається тільки судом;
- має індивідуальний характер і покладається тільки на особу, у діянні якої є склад злочину;
- пов'язана з настанням певних негативних наслідків у вигляді судимості тощо.

Підставою кримінальної відповідальності (стаття 2 Кримінального кодексу України) є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого кримінальним законом. Обов'язковими умо-

вами настання кримінальної відповідальності є:

- 1) наявність юридичного факту — вчинення діяння, забороненого кримінальним законом;
- 2) таке діяння за соціальним змістом завдало або загрожувало завдати шкоду певним благам або іншим цінностям;
- 3) діяння вчинено фізичною осудною особою, яка досягла встановленого в законі віку кримінальної відповідальності;
- 4) під час вчинення діяння особа не перебувала під впливом будь-якої сили або примусу, яким вона не могла протистояти;
- 5) відсутні інші обставини, які відповідно до закону виключають злочинність діяння.

Обставини, що виключають злочинність діяння, пов'язані з діями людини, що вчиняються за наявності її свідомості та передбачення настання заборонених законом наслідків, однак збіг певних чинників спонукають її вчиняти діяння, яке зовні нагадує злочин. Таке діяння за своїми ознаками збігається з ознаками того чи іншого злочину, але вважається правомірним. ККУ до таких обставин відносить: